

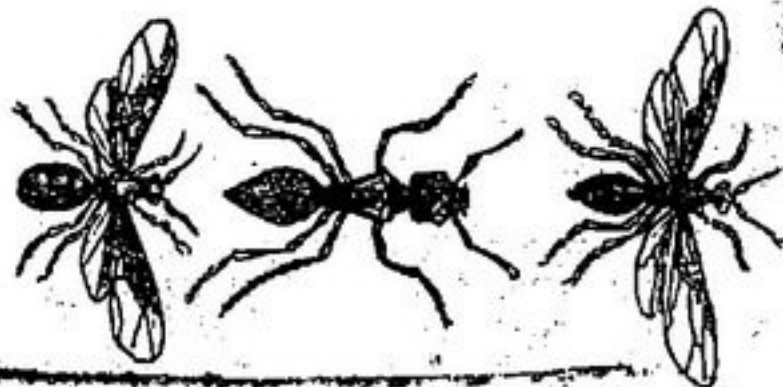
БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО ИЗДАНИЯ ОБЩЕПОЛЕЗНЫХЪ И ДЕШЕВЫХЪ КНИГЪ.

204314

2642
VIII / 54

Мале та розумне.

(ОПОВИДАННЯ ПРО МУРАШОКЪ).

Кіевское Общественное Собрание

— № 36. —

МАРТ. 1914

Цена 8 к.

№ 72099

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Электро-Типографія Н. Я. Стойковой. Знаменская ул. д. № 17.

1905.

**Извлеченіе изъ устава „Благотворительнаго Общества изда-
нія общепользныхъ и дешевыхъ книгъ“, утвержденнаго
19 ноября 1898 года.**

§ 1. Общество имѣетъ цѣлью придти на помощь религіозно-нравственному развитію и экономическому благосостоянію мало-русскаго народа. Съ этой цѣлью Общество издаетъ одобренныя цензурою дешевыя и доступныя по языку и изложенію книги, какъ религіозно-нравственнаго содержанія, такъ и по всеѣмъ отраслямъ сельско-хозяйственнаго и вообще промышленнаго знанія, а равно и литературно-художественнаго содержанія.

§ 2. Общество состоитъ изъ неограниченнаго числа членовъ, коими могутъ быть совершеннолѣтнія лица обоего пола, за исключеніемъ учащихся въ учебныхъ заведеніяхъ, состоящихъ на дѣйствительной военной службѣ нижнихъ чиновъ и юнкеровъ и лицъ, ограниченныхъ въ правахъ по суду.

§ 3. Члены Общества раздѣляются на почетныхъ, членовъ-сотрудниковъ и дѣйствительныхъ, и утверждаются Общимъ Собраніемъ по избранію ихъ Правленіемъ.

§ 4. Въ почетные члены могутъ быть избираемы Общимъ Собраніемъ лица, сдѣлавшія значительныя пожертвованія въ пользу Общества или оказавшія ему иныя существенныя услуги.

§ 5. Члены-сотрудники отъ членскихъ взносовъ освобождаются, а взамѣнъ того участвуютъ въ дѣлахъ Общества своими трудами.

§ 6. Дѣйствительными членами Общества состоятъ лица, вносящія въ кассу Общества ежегодно не менѣе трехъ рублей. Размѣръ единовременнаго взноса не можетъ быть менѣе десяти годовыхъ взносовъ дѣйствительнаго члена.

Примѣчаніе. Членскіе взносы, пожертвованія и рукописи доставляются въ Спб., на имя Правленія Общества (адресъ почтамту извѣстенъ).

Мале та розумне.

I.

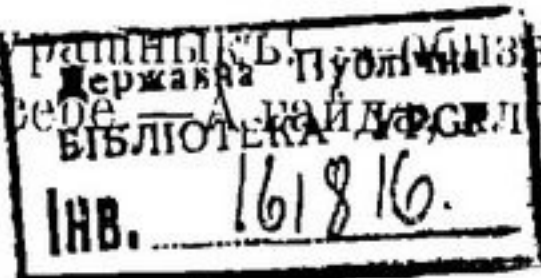
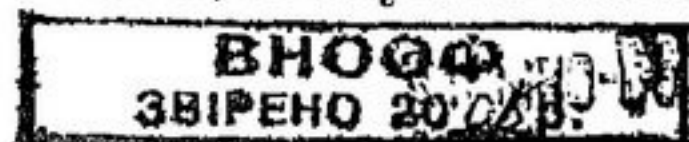
Павло Кордюченко, хлопець лить 17, скинчывъ учення въ повітовій школи и прыхавъ на лито до дому на село. Винъ завше кохався въ книжкахъ, де пышется про всякихъ звірівъ, птыць та комахъ, и перечытавъ сылу такихъ книжокъ. Павло такы багато де-чого знавъ про жыття всякихъ створинь, але все вважавъ, що знае мало, и вчывся все більше та більше.

Другого дня після свого повороту зъ миста Павло пішовъ на толоку, де біля самого лису паслы коней товариши його. Винъ підійшовъ и привітався до нихъ, а потимъ, сившы поручъ зъ ними на рови, почавъ балакаты про всяки речи. Хлопці згадували колышне, Павло оповидавъ про мисто, де винъ живъ останнихъ килька литъ. Колы се зненацька Марко, одынъ зъ хлопцівъ, скрыкнувъ и схопився за потылицю. Почувся ляскъ. Де-хто засміявся.

— Тю!.. Чого се ты? — запытавъ въ него сусидъ його Семень, зтревожений несподиванимъ рухомъ.

— Та... кусається щось... Мурашка, — мовивъ Марко, задушывъ мурашку и показавъ їи Семенови, держучы на долони.

— А ось и самый мурашникъ! — обізався Семень, глянувши позадь себе. А кайда хлопці,

запалымо тутъ багаття!—додавъ винъ, показуючы на мурашныкъ.

— Нащо жъ се робыты?—спытавъ Павло.

— А хйба що?.. Тоби мурашвы шкода?!—одповивъ Семень.

— Нуда шкода... Взяты, зруйнуваты зъ доброго дыва мурашныкъ—добра играшка!—сказавъ Павло.

— Якъ то зъ доброго дыва... А воны жъ чого кусаються?!—видповивъ Семень.—Ну, гайда, хлопци! Чого вы дывытеся?! Збирайте кизякы та сухи гылякы, та запалымо мурашныка!.. Осъ и сирныкы... Гайда!—говорывъ винъ, добуваючы зъ кычени сирныкы.

— Эхъ, Семене, Семене!.. Велыкый вже ты, а робышь таке, що й малый дытныи не годылося бъ,—обизався Павло.

— Чого то такъ?—видгрызнувся Семень.

— На що жъ ты хочешъ мурашкамъ зло зробыты?

— А на те, щобъ не кусалыся!

— Отъ и бжола кусается, то й ии треба палыты?—спытавъ въ Семена Павло.

— Отсе сказавъ!.. Сыдивъ тры дни та й высыдивъ злыдни. Ха! ха! ха!.. А чы знаешъ ты, голубе, що бжола хочъ кусается, то за те й меду дае. А мурашка що?.. Та видъ неи не тилько корыстного ничого нема чоловікови, але иноди ще й шкода велыка буває. Хто выидае осередци въ дерева? Не мурашкы? Отъ у насъ недавно выйлы въ яблунн, а въ Оксеня Загороднего таку гарну грушу збавылы, що ажъ жалъ

жывый дывыгысь на таку шкоду. А внигъ ще й пыгае, на вищо руйнуваты мурашныкь!.. А ну, хлопци,—гукнувъ знову Семень,—песить сюды листь сухого та паличка, та й запалымо швыдче. Отъ горитыме бисова лычына!

— Стривай трохи, —зупынывъ його Павло,— посніешъ ще запалыты. А ось тебе що запытаю: дерево ваше те, що його мурашки збавылы, старе чы молоде?

— Ба ни, старе!

— А Оксенева?

— Старе!

— То-то й ба! Якъ я бачу, Семене, то ты зовсімъ не тямышь, хто то вындае осередкы въ деревѣ,—мовывъ Павло.—Тутъ не мурашки выни, тутъ инша прычына йе, що дерево гыне.

— А що жъ то за прычына така! —запыталы хлопци Павла.

— А ось слухайте сюды! —почавъ внигъ.— Нихто, мабуть, зъ васъ не бачывъ, щобъ мурашки вындалы осередокъ въ молодого дерева, а тилько въ старого. Чы такъ, хлопци, я кажу?—звернувся внигъ до товаришивъ.

— А такъ, такъ!..—видповилы йому ти.

— А теперъ я вамъ и скажу, що осередокъ въ деревѣ вындае старість, а зовсімъ не мурашки,—воны тилько потимъ въ порожньому стовбури оселяються. Оселившысь въ стовбури, мурашки заразъ перероблюють його такъ, щобъ имъ було въ йому жыты якъ найлучче. Для сього воны въ одному мисци выгрызуть осередокъ,

якъ колы то й чымало, а въ другому—ще й прыбазлять земли, або ще чого. Але се, хлопци, дереву ани троньки не вадыть,—воно жъ и перше було зъ дупломъ. Та не тилько не вадыть, а ще й выгоду дае: дерево починае росты буйнише и лишише родыты. А яки прычыны сьому, заразъ роскажу. Колы, напрыкладъ, хто зъ васъ запо-рошыть око,—пичынка чы що западе,—то зъ ока починають текты слёзы. Такъ робыться и тутъ. Мурашкы, выгрызаючы трохы осередка, доскочуть дерево и сылжуютъ його выробляты бачыше соку. А колы дерево выробляе багато соку, то оно и росте буйно, и родыть добре. Отъ бачте, що тутъ мурашкы не тилько не шкодять, але ще й выгоду дереву роблять.

— Ну-ну... Дыво та годи!—сказавъ хтось зъ хлопцѣвъ.

— Се ще байдуже,—мовывъ Павло.—Мурашка таке розумне створѣння, що колы прыдивышся до неѣ та до ѣѣ жыття, то буде чому дывуватыся; иноди просто виры не поймешъ, щобъ комаха та розумна така була!

— А ты знаешъ про мурашокъ? Певно чытавъ по кныжкахъ, якъ то вона живе? — пыталы хлопци Павла.

— Та де-що знаю.

То росказы й намъ, що знаешъ,—прохалы хлопци.

Добре,—згодывся Павло.—Ходимо сюды, близьче до мурашныка, то тутъ. розказуючы, й показуватому вамъ де-що на дили.

Вси посунулысь блыжче до мурашныка, и Павло почавъ свое оповидання.

II.

— Дывитесь, — ось передъ вами мурашныкъ; се — невсмычкый земляный горбыкъ. Мурашныкы не вси бувають однакови завбыльшкы. З-надвору вони схожи на копыцю сина, шыроку выызу, а вгори вузьку. А то ще бувають мурашныкы зовсімъ нызьки, — такъ нбы кружало зъ дрибныхъ патычкывъ, роскыданныхъ по земни.

Вы бачыте тутъ сылу мурашокъ; де-яки зъ нихъ мають крыла, де-яки безкрыли. Безкрыли — то робочи мурашкы. Визьміть вы котру зъ безкрылыхъ та роздывитесь їи гарпенько. Наче бъ то й нема ничого дывного: голова, груди, жывить та лапки, — отъ и вси частыны невсмычкого мурашыного тила, яки одразу можна розглядиты. Але колы визьмете въ руки побильшаюче скло та кризь його глянете на мурашку, то побачыте, що справа зовсімъ не такъ вже й проста та немудра, якъ одразу здається.

— А що жъ то за побильшаюче скло? — спытавъ Васыль.

— Отъ и добре, що спытався. Заразъ ось покажу вамъ побильшаюче скло.

По сій мови Павло выйнявъ зъ кышени круглый шматочокъ скла въ оправѣ зъ невсмычкымъ держалномъ.

— То воно такє! — протягъ здывовано Васыль, не розуміючи, що може бути дывного въ сьому шматочкови скла.

— А отъ глянь кризь се скло на мурашку,— мовывъ Павло.

Василь піймавъ мурашку и глянувъ на неї кризь побільшаюче скло. Швидко винъ одирвавъ одъ ока скло и скрикнувъ голосно:

— Ой, яка жъ велика та головата мурашка!

Сей выгукъ зацікавивъ и другихъ, скло почало ходыты зъ рукъ до рукъ здывованыхъ хлопцівъ.

— Се скло,—казавъ тымъ часомъ Павло,—ще не дуже побільшує речн. А отъ йе й таке, що кризь його можна яєнще бачыты місяць та зори, хотъ якъ воны далеко видъ насъ. Мое жъ скло, кажу, не дуже на багато побільшує речн: такъ, наприкладъ, головку видъ шпылькы воно показує завбількы якъ горошыну, волосыну завтовщкы якъ сирныкъ, блоху неменьшою видъ жука. Отъ кризь се скло мурашка здаватиметься разинъ въ 20 більшою, инякъ вона йе насправжкы; тымъ то мы кризь се скло досыть добре побачымо сами маленьки частыны мурацьного тѣла; побачымо навѣтъ те, чого безъ скла й прымытыты неможна.

— Що жъ мы побачымо на мурашци кризь скло?—спытавъ одынъ хлопець.

— А ось що побачымо: пару великихъ очей на голови, ротъ зъ верхнею та пыжнею губамы, а помикъ сымы губамы йе гостри верхни щелепы, котрымы мурашка грызе та жує йижу, та ще пыжни щелепы. Си щелепы—рогови, и воны такъ само потрібни мурашци, якъ чоловщкови його щелепы та зубы. Нарештѣ, на голови въ мурашкы

йе ще дви невелички волосыны, що звутся мурашчынымы вусамы. Вы гляньте, сымы вусамы мурашка завше ворушыть; все, що побачыть, торкае нымы.

До грудей въ мурашки прыпъято шестеро ногъ; кожна зъ ныхъ складається зъ килькохъ суставивъ, тымъ то мурашка й звется *суставчатоногою*. Въ крылатыхъ мурашокъ, опричь ногъ, до грудей прыпъяти ще й крыла. А теперъ гляньте на жывить; винъ складається, якъ и ноги, зъ окремыхъ частынъ, нибы каблучокъ чы килець, що позначуються на животи килькома невеличкымы зарубкамы. Таки, нибы пошматковани, створення, якъ отъ мурашки, жуки, бжолы, метелыкы, мухы и инши, взагали звутся *комахама*. Выходыть, що мурашка належыть до *комахъ суставчатоногыхъ*.

Колы хочете знаты, то я гараздъ, докладно роскажу вамъ, якъ саме збудовано тило у мурашки, зъ якыхъ частынъ воно складається, и якъ, загаломъ кажучы, мурашка живе. Хочъ мурашка и дуже маленька комаха, та все жъ вона живе, йисть, пье, дыхае, ворушыться, лазыть, чуеть, та ще до того наче бъ то й миркуе про те, що їй треба робыты. Посадить мурашку въ склянку, а зъ склянки вытягнить усе чысто повітря,—йе таки машыны, що се можна зробыты,—то мурашка, не маючы чымъ дыхаты, швыдко задушыться; не давайте їй довгый часъ йисты—вона зновъ не буде жыты и згыне; выколить у неи очи—вона осліпне, не буде бачыты.

— Чымъ же мурашка дыхае та йиць?—спытавъ Васыль.

А ось слухай. Зверху тило въ мурашкы зодягнене въ тверду рогову шкурку. Ся доволи тверда, блысуча шкурка захыщае сєредни, мѣяхки частыны мурацыного тила, якъ отъ луска на рыби або звычайна шкура на скотыни. Теперь погляньмо, що ѣе пидъ сїєю шкурою: се дуже цикава ричь.

Колы мурашка йиць, то спершу вона пережовує йижу, змочує въ своему маленькому ротыкови слыною, а потимъ вже провадыть въ цельку, и видсы йижа йде тоненькою дудочкою, що харчоводомъ зветься, въ кендюхъ; за кендюхомъ ѣе ще кышка. Отутъ,—въ кендюху та кышци,—йижа перетравлюється и стає прыдатною на те, щобъ годуваты мурацыне тило. А мурацыне тило, якъ и людське та усихъ иншыхъ жывыхъ тваривъ, годується кровью, тилько кровъ ся не тепла, якъ у насъ, а холодна. Выходыть, що частына йижи, котру йиць мурашка, на самый кинєць перероблюється въ кровъ.

До речи, ось що дуже цикаво. Въ безкрылой мурашкы-робитныци харчоварна снасть (каналъ або дудочка, що по нїй йижа йде въ кендюхъ, самъ кендюхъ и кышка,—все вкупи) наче бъ то зъ двохъ частынъ складена. Передни, бильна частына се наче бъ то комора, куды мурашка складає йижу про запасъ; а вже задня частына травыть йижу.

Значыть йижа, котру мурашка прыймає,—якъ и перше я казавъ,—перероблюється въ кровъ. Якъ

зъ йижи зробытсья кровъ, то кровъ ся зтикае до окремой дудочки, що протягується вдовжъ муращиной спыны заразъ пидъ роговою шкуркою. Ся дудочка мурашци такъ само потрібна, якъ людыни серце. Серце у людыны колотытсья въ грудяхъ (то стулюється, то зновъ растулюється); се саме чынытъ и муращина дудочка. Колы у людыны серце стулюється, то зъ нього вытикае кровъ и жыламы тече по всьому тили, годуючы його; колы жъ стулюється муращина дудочка, то зъ неи тежъ вытикае кровъ, набучавлюе все тило и дае йому жывнисть. У людыны кровъ, погулявши по всьому тили, вертається зновъ до серця; и муращина кровъ, справывшы свое дило, вертається тежъ до дудочки, зъ якои и вытекла перше. Се обертання крови по тилowi не перестаетъ все жыття мурашки. Та колы бъ кровъ не оберталась по тилowi, то мурашка и не жыла бъ, бо тилько дудочка чы поспеується, чы розирветсья, чы трисне, мурашка заразъ и згыне,—такъ само, якъ людына помре, скоро у неи серце зупынытсья, чы перестане справляты свою роботу—розганяты по тилowi кровъ и сымъ годуваты його, пиджывляты.

Такъ отъ, неможна, кажу, мурашци жыты, колы кровъ не буде росходытсья по всякъ часъ по тилowi; неможна їй тежъ жыты и безъ повітря. На, Васылю, побильшаюче скло и роздывысь мурашку зъ бокивъ, то побачышъ, що тамъ ѳе маленькы дирочки. Дирочки си звутсья дыхальцями.

Васыль взявъ въ Павла побильшаюче скло, піймавъ мурашку и почавъ прыдывлятысь до їи бокивъ.

Ну що, бачынг?—спытавъ Павло.

Бачу. Такъ, якъ ты казавъ: зъ обохъ бокивъ йе дирочки. Ось, дывы!—звернувся винъ до свого сусида.

— А ну-ну! Даі і я подывлюся! — сказавъ Марко, а за пымъ і други хлопці брали побильшаюче скло і роздывлялысь мурашчыні дыхальцы. Калы вже вси уневылысь, що въ мурашцы справди зъ обохъ бокивъ йе дирочки, Павло почавъ дали свое оповидання.

— Якъ бы вы затулылы си дирочки чымъ-небудь, залипывши ихъ хочъ бы воскомъ або масломъ, то мурашка заразъ бы загинула, бо жыты вона безъ повітря не може. Затулывши мурашцы дыхальцы, мы видберемъ у неі повітря, що кризь ти дыхальцы иде въ середины тила. Выходыть, що мурашка дыхае не ротомъ, не носомъ (та носа въ неі і зовсімъ такы нема), якъ робыть се людина, коняка, корова та й багато иншыхъ створинь, а тымы маленькымы дирочкамы, що мае зъ обохъ бокивъ. Видъ сыхъ дирочокъ въ середины идуть тоненьки дудочки, а по ныхъ повітря роеходыть ся по всьому мурашчыному тилу.

Окримъ сього, въ мурашцы йе і м'яси (мускулы), і мозокъ. Мозокъ іі бильшы тоненькымы пыточкамы зъ маленькымы вузлыкамы простягся вповоджъ ныжчої половыны живота і грудей, а билья головы кинчається бильшымъ вузломъ. Сей вузолъ для мурашцы таку саму силу мае, якъ для людини той мозокъ, що въ голові у неі.

Видь вузмыкнѣвъ, що на бѣлѣй нѣточцѣ (зветься вона жывотовымъ ланцюжкомъ), идуть на вси боки мурашыного тѣла тоненьки нѣточки мозку. Дуже потрібни мурашцѣ си нѣточки. Якъ тѣлько перетяты котру зъ ихъ, ту, напрыкладъ, що йде до лапки, то лапки неможна буде зъ мѣся зворушыты; якъ переризаты ти, що йдуть до очей, то мурашка осліпне. Коли переризаты ти пыточки, що йдуть до щелепѣвъ, то мурашка не спроможна буде поворухнуты щелепами, а черезъ се не могыме жувать и перетыраты їйжу.

— Ажъ дивно, що въ якоїсь мурашкѣ тѣло такъ мудро зроблено... Наче машина яка; скоро хочъ трохи чого бракує, заразъ и стане. Чы й у кожної твари тѣло такъ мудро складається? — запытавъ Василь.

— А вже жъ у кожної!— видповивъ Павло. Кожна частына справляє свою роботу, яку їй прызначено, кожна потрібна тѣлови и щильно звязана зъ усимъ тѣломъ. Отъ якъ бы, напрыкладъ, у людныи зупынылося серце, перестало кыдатись у грудяхъ, то заразъ бы стала и кровъ, дыхаты неможна було бѣ—и людына померла бѣ. И отакъ у кожного створиння!

— Кажы дали про мурашокъ, — звернувся до Павла Василь.

III.

— Досытъ вже говорыты про будову мурашыного тѣла. Краще подивымось, якъ мурашка живе, якъ вона впорядкувала свое жыття, що и якъ вона робыть и про що турбується.

Никому ще не доводилося бачыты, щобъ мурашка жыла самотою. Мурашкы, якъ и люде та ще де-яки твари земни, люблять жыты въ гурти, и черезъ се воны завше оселяються, сказаты бѣ, громадамы. Кожна громада будзе соби мурашныка, якъ люде будують городы, села, слободы; и въ кожному мурашныкови мурашкы живутъ тысячами. А то ще й таки мурашныкы траплялыся, що въ нихъ було мурашокъ зъ пивъ миліона. Се вже, выходыть, вельке мурашѣне мисто! Але не думайте, що мурашкы ненарокомъ, вынадкомъ збираються до одного мурашныка; навпаки, воны пнакше й не живутъ, якъ громадою. Разомъ, цілою громадою воны шукають собі йижу, разомъ выкохують дѣтей, будують осели, разомъ идуть въ похидъ на ворогивъ, взагали все роблять гуртомъ, громадою.

Мурашныкъ—се нибѣ якесь вельке та гарно впорядковане мисто, де мешканци живутъ помижъ собою въ добрій злагоди, тихо, спокійно; воны одностайне обороняють свое жытло, колы на його нападе який ворогъ, здебильшъ мешканци зъ другихъ мурашныкивъ.

Въ мурашныку йе своя старшѣна и свои пидданци, йе мырни мешканци, робитныкы и вѣйсько, йе паны и слугы. Колы вы гарисенько прыдывытесъ до громадянъ зъ мурашѣного миста, то заразъ запымитыте, що воны навить зверху одризняються одынъ видъ одного. Першъ за все вы въ мурашныку знайдете мурашокъ такихъ, що мають крыла (самокъ та самчыкивъ) и такихъ, що крыливъ

не мають (се—робочі мурашки). Робочихъ мурашокъ найчастіше можна побачыты, бо ихъ завше въ мурашныку найбільше. Та до сього ще робоча мурашка, знаючы, що вона мусыть роботы велыку роботу, що кожна хвылына, мовлявъ, дорога, — нікомы не сыдыть безъ дила: вона завше метушытыся, бигае, тягне що-небудь до мурашныка, и черезъ се саме іи частіше, ніжъ другихъ мешканцівъ мурашныка, доводытыся бачыты и такій навты людыни, що не цикавытыся мурашынымъ жыттямъ. Та якъ же робочій мурашци не метушытыся? Одни зъ нихъ новынни будуваты та лагодыты осели, — се—муляри та столяри; други новынни дбаты про їнку, котру треба перше знайты, а потымъ ще перетягы до мурашныка и скласты до окремыхъ копрчынь,—се пбы хлиборобы та кухари... Та мало хіба знайдегыся всякои роботы въ такому велыкому хазяйствы, якъ мурашныкъ, що мае таку сылу мешканцівъ.

Теперь прыдивытыся до сыхъ робочыхъ мурашокъ, — то помытыте, що у де-якыхъ зъ нихъ голова та щелепы бильшн трохи, якъ у другихъ. Се въ мурашныку—вожы; воны не мають иншой зброи, опричъ власныхъ щелепивъ, але и сею немудрою зброею завзято бгытыся зъ ворогами; отъ тымъ то саме ихни щелепы бильшн, ніжъ у протыхъ робочыхъ мурашокъ. А то йе ще й такі мурашки, що мають голову однакову зъ останнею частыною тила, а тило въ нихъ трохи бильше, ніжъ въ протой робочой мурашцы. Се—слипи мурашки. Воны найнещаслывыи видъ усихъ въ

мурашныку; воны для того тилько и жыють, щобъ видъ войкивъ та простыхъ робочыхъ мурашокъ одвертаты увагу ворогивъ на себе. Коны, напрыкладъ, робочи мурашки працюють биля чого-небудь зверху мурашныка, то и сиии вештаються помижъ ными. Отъ якъ схоче яка-небудь пташка поласуваты муранкою, то вона, звичайно, и не гляне на малу, а вхопытъ велыку, сиину. На вийни сиии мурашки завше стоять на самому переди, а з-по-за нихъ, якъ з-по-за мицной стины, воюють войки. Отъ въ якій прыгоди стають си сииици своему ридному мурашныкови, — воны навить жыття свого не жаліють.

Де-яки робочи мурашки николы не вылазять зъ мурашныка на свить божый,—се слугы та нянькы, котри справляють всяку роботу въ середиини мурашныка та доглядають малыхъ дитей. Диты родяться одъ мурашокъ зъ крыламы (самычокъ та самчыкивъ), а робочи мурашки зовснмъ не плодючи; воны опричь роботы ничого другого не знають. Самычокъ доводиться бачыты ридко, бо ихъ не буває больше якъ тры на увесь мурашныкъ, а усн други мурашки зъ

самчыкъ.

робоча мурашка.

самочка.

крыламы—самчыкы. Сыхъ можна палпчыты якъ колы то й килька десяткывъ. Самычка видъ самчыка ризнытсья тымъ тилькы, що мае бильшыи жывить, а въ останнему воны зовсимъ схожи мижъ собою. Мурашки зъ крыламы—се въ мурашныку панство. Воны ни про що не турбуються, жывуть утишно, йндятъ смачно, кохаються и до чорной важкон работы берутся дуже ридко.

Иноди мижъ робочымы мурашкамы можна примитыты такыхъ, що зверху зовсимъ не схожи на своихъ товаришиивъ: воны бувають або меньши видъ другихъ на зристь, або на масть инши. Що жъ се за мурашки? А се жъ ти слугы, що я про нихъ допиру згадувавъ. Перше воны жылы собі на воли въ якому-небудь иншому мурашныку, але, якъ почалася вѣйна, ихъ захопылы други мурашки въ полонъ и перевернулы на своихъ слугъ. Паны ихни сылкуються зовсимъ не выпускааты ихъ на свить божый, а черезъ се и примушуютъ ихъ робыты всяку роботу въ середины мурашныка.

— Чы бачъ, яки розумни та хытри зъ биса! Колы впіймався, то одъ ихъ вже, выдко, не втечешъ!—мовывъ Марко.

— А въ нихъ такъ: колы невилыныкъ, то до вику невилыныкъ!—видповивъ Павло и почавъ оповидаты дали.

Не вси мурашки однакови бувають завбильшыкы; не однакови воны й на масть. Бувають мурашки чорни, червони, руди, рудасти та инши, такъ само, якъ и люде бувають: червони, напрыкладъ, индѣйцы, чорни—негры, били, якъ отъ мы,

українці, то-що. Въ якому-небудь одному мурашныку жыють мурашки тилько однакови на масть, колы не личыты невилныкывъ, що на війни захоплено та въ неволю повернено.

— А чого се въ багатьохъ близькихъ мурашныкахъ мурашки бувають зовсимъ однакови на масть?—запытавъ хтось зъ слухачивъ.

— А ось слухай! — одмовивъ Павло. — Колы въ якому-небудь мурашныку наплодыться дуже багато мурашокъ и имъ стає тисно жыты, то биля старон оселі будують воны нову. Отъ частына мурашокъ зъ старого мурашныка и перебирається жыты на пове місце. Колы и въ новому мурашныку ихъ наплодыться повно, то будують третьего, куды выходятъ жыты лышии. Такимъ отъ способомъ биля старого гнизда вырастає цiele мурашыне село, де буває иноди зъ двисті, зъ трыста мурашныкывъ. Певна ричъ, що черезъ килька часу таке село все розростається та розростається и, парешти, робыться мурашнымъ местомъ.

— Отъ воно якъ!.. А я думавъ, чого то воно въ ліси подекуды буває така сыла мурашныкывъ?—промовивъ той самый хлопець.

— А вже жъ такъ воно робыться! Такъ само, якъ и люде: стане тисно въ хати—ставлять другу и туды перебираються жыты,—видповивъ Павло и почавъ казаты далі:—Онъ въ Амерыци, на горахъ, що звутся Аллеганськымы, було знайдено вельке мурашыне место. Въ сьому мисти налічылы зъ швторы тысячи мурашныкывъ.

Та ще й якихъ! Коженъ зъ нихъ бувъ заввышкы зъ чоловіка!

— Ого-го! То тамъ, мабуть, и мурашки бильши, нижъ отси,—сказавъ Василь.

— Їе й бильши, а че й таки сами,—видповивъ Павло.—Та се ще ничего, що ти мурашныкы булы велыки, але и все те місце, де стояло се мурашыне место, було порыте пидземнымы хидныкамы, котри булы нибы шляхамы видъ одного мурашныка до другого. Та найдывнише отъ що: уси мешканци въ сьому мисти жылы мижъ собою въ згоди; кожний зъ нихъ добре знавъ своихъ землякивъ и помогавъ имъ скризъ, де треба було його помочи. Бувало, якъ розвалыться або инакше якъ зипсується який-небудь мурашныкъ, то лагодять його не тилько сами хазяины, але й сусиды имъ допомагають.

Велыка шкода, що мы черезъ свій зрестъ не можемо увійты въ середину до мурашныка та на власни очи подывытысь, якъ воно тамъ все впорядковано. Але, обережно розкопавшы мурашныка, все жъ такы можна довидатысь про те, що робыться въ середини въ йому. З-надвору мурашныкъ—оселя зовсимъ непоказна: купа земли, до горы вузча, прысыпана маленькымы щматочкамы гылячокъ, соломы, лыстя, зъ килькома выхиднымы дирочкамы, — отъ и все. Завбильшкы мурашныкы бувають не однаковы. Инколы лучається бачыты и дуже велыки, що мають заввышкы килька аршынивъ, зовсимъ якъ невелычка

кошця сна; другого разу побачышъ и такога, що зовсімъ и одъ земли його не выдко.

Гаянмо въ середину до сеп на выдъ непоказнои будивли. Боже ты мій, яка жъ тамъ сыла маленькихъ горнычокъ, кимнатоку, покоикивъ!

Спочатку вамъ буде здаватись, що й тутъ зовсімъ ніякисенького ладу немає, а все безъ пуття наконичено одно на друге. Але насправжкы воно не такъ. Горнычки си та покойки побудовано въ килька поверхивъ, одынъ поверхъ другого; на кожному поверхови багато неоднаковыхъ завбильпкы горнычокъ. Коли вамъ забажается поличыты си поверхы, то, на превельке соби диво, вы налицыте ихъ инколы ажъ сорокъ: двадцять надъ землею та пидъ землею стилькы жъ. А чы правда, хлопци, що такой будивли й людына николы не збудуе?

— Сорокъ поверхивъ?! Куды жъ тутъ людыни! Та се така сыла, що й подуматы трудно!.. Отъ я бувъ у мпети, то не бачывъ будынка выщого, якъ на тры поверхы,—промовывъ Васыль.

— Ёе будынкы и бильши, нижъ на тры поверхы, але такого, щобъ бувъ збудованый на 40, мабуть немає нигде,—мовывъ Павлю. — Такъ отъ въ мурашынку на кожнымъ поверси ёе багато неоднаковыхъ завбильшкы горнычокъ; воны злучени мижъ собою маленькымы хиднычкамы. Зъ одного поверха на другый тежъ ёе хидныкы. Кримъ маленькихъ горнычокъ, въ котрыхъ ажъ кышыть мурашынои дитворы, ёе ще й бильши: се нибы свитлыци. Воны иноди бувають дуже штучно зроблени:

стеля кругляста, дугою выведена, стины ровни, доливка гладенька, неначе зумысне убыта та втоптана; а до того ще въ де-якихъ стелю підперто більшымы чы меньшымы стовпыкамы, щобъ кимнатка мицниша була та довше простояла. Мурашки навить и про те дбають, щобъ у нихъ въ мурашныку все гарно було зроблено. Що жъ, може не ймете виры?—спытавъ Павло, вглядившы, що де-хто зъ слухачивъ неймовирно усмихається.— Мурашка зовсимъ не така дурна тварына, якъ бы хто думавъ про неѣ. Якъ на вашу думку, на що мурашки роблять по своихъ мурашныкахъ ныжни та верхни поверхы?

— А хто його знае!—видповивъ де-хто.

— А ось на що: въ ныжнихъ поверхахъ,—мовивъ Павло,—воны держать своихъ дитей, крлы на двори ничъ або негода, а въ день та въ ясну погоду, навпаки, переносять ихъ до горныць, що на верхнихъ поверхахъ.

— Бачъ яки!—мовивъ одынъ зъ тыхъ, що сміялися.—Тилько якъ же про все се довидалися?—додавъ винъ.

— Додывлялися до мурашного жыття та й довидалися. Отъ хочъ и ты прыйды въ ясну та теплу погоду до мурашныка, копырсны чымъ-небудь помаленьку, то заразъ и одкопаешъ и маленькихъ мурашокъ, и подушкы, бо воны тоди сыдять зверху. А въ негоду, въ сльоту тоби довелосѣ бъ копнуты килька разивъ, покы до нихъ докопався бъ, бо воны тоди въ ныжнихъ поверхахъ. Отакъ и довидалися,—мовивъ Павло.

— Якъ я вже згадувавъ, — казавъ вінъ дами, — вси маленькы горнычкы хиднычками злучаються зъ більшымы горныцями, а звидсиля вже йдуть хидныкы до надвірнихъ дирочокъ. Надвірні дирочки мурашкы на ничъ та въ негоду затуляють чымъ-небудь, щобъ не пустыты до середнихъ поконъ мурашныка вохкосты, холоду та ворогивъ, котри, вскочывшы до мурашныка, наробылы бѣ господарямъ багато зыха. Але мурашкамъ не досыть того, щобъ затулыты си диркы всякымъ хмызомъ, — воны наставляють билия дирочокъ ще й варту. Варта повинна цилу ничъ пыльно доглядаты мурашныка и, прымытившы ворога, заразы оповицаты про се своихъ товаришивъ.

— Ну, а якъ же мурашкы будують свои великы громадскы осели? — спытавъ одынъ зъ хлопцивъ.

— Часто доводыться бачыты, що ось робочы мурашкы заметушаться; бижать на вси боки муляри, столяри, будивнычы (и середъ мурашокъ треба комусь за роботою назыраты та ладъ усьому даваты) и почалась робота! Орудують мурашкы щупальцями, лапками, а найбільше щеленамы. Маленькы шматочки глыны, земли, писокъ хутко зносять на те місце, де розпочато будивлю. А тутъ вже мурашкы-муляри мурують стины, кладуть стелю; звычайні робочы мурашкы допомагають имъ. Скризь, куды не глянь, ажъ кыпыть робота. Ось одні поклямы стелю, други пидпырають іи круглымы стовпами, треті роблять видъ одного покою до другого и на двір хидныкы. Уси робитныкы бадьори, надзвычайно працьовыти; уси

залюбки працюють, дивлячись, якъ все росте та росте ихне діло. Мижъ робитныками скризь бігають мурашки, що готують їижу та годують голодныхъ або втомленихъ товаришивъ, заховають ихъ до діла и зновъ бижать по їижу. Отъ, нарешти, мурашныкъ и збудовано. Їого прысынають пматочками гылячокъ та соломы, гыною, пшекомъ; пророблюють надвирни дирочки, и потомлени господари нарешти перебираються на жыття въ свою нову оселю и захожуються бия своен щоденной звычайной работы. Але не усе мурашки будують свои мурашныкы зъ земли. Де-котри на се вжывають тырсу, а то ще й таки їе, що оселяються въ порожнихъ стовбурахъ деревъ, въ пенькахъ то-що, трохи перероблюючи ихъ своимы щеленамы, щобъ краще имъ було въ нихъ жыты; отсе вже правдыви столяри... Мабуть, ото Семень на сыхъ саме и гнивається... Въ Индіи,—їе така сторона далеко видъ насъ на схи́дъ сонця,—жыве така порода мурашокъ, що будую соби мурашныкы тилько въ порожнихъ стовбурахъ деревъ.

— Отси-бъ усе дерево поныщылы, колы бъ справди воны їому шкодылы,—промовывъ одынь зъ слухачивъ.

— Все не все, а багато бъ дерева пропало дурнисенько,—видповивъ Павло.—Си мурашки, знайшовшы прыдатного на мурашныка стовбура, зносять до їого те, що имъ потрібне для будивли, найначе коровьячий кизякъ. Вызбиравши коровьячий кизякъ, де тилько трапыться знайты,

воны вироблюють зъ його пшбы цеглынкы, маленькы, але тверди та мицни. Виробляючы цеглу, си мурашки разомъ будують и самый мурашныкъ. Воны кладуть цеглу рядочкамы одну на другу, ажъ покы не стане чымале кругле гниздо. Въ середини въ сьому гнизди воны ще вироблюють багато горнычокъ, кимнаторъ...

— Отсе то правдыви муляри!—мовывъ Василь.

— А дывиться, хлопци, вже й сонечко спочыло!—обизвався одынъ зъ пастушкывъ. — Гайда скотыну до дому гнаты!

— Якъ швыдко часъ збигъ!—мовывъ другый.

Вси встали и пишли займаты скотыну, що розійшлася скрызъ по толоци.

— Та прыходь, Павле, и завтра!—прохалы Павла хлопци.—Прыйдешъ?

— Прыйду!

— Та тилько гляды, не спизняйся!

— Добре!—видказавъ винъ, йдучы до дому зъ хлопцями та балакаючы про мурашокъ. Хлопци роспытувалы його, зацикавлени тымъ, що довелося имъ почуты.

IV.

Другого дня, колы вже вси хлопци зійшлыся и посадалы кругомъ Павла, винъ почавъ дали свое оповидання.

— Безкрыли, робочи мурашки не тилько будують жытло, але й пиклюються раз-у-разъ, щобъ

кожна мурашка зъ ихъ мурашныка мала цо йисты. Самчыкы и самычкы и мали диты зовсимъ не знаютъ того клопоту; воны не дбають про йнжу. Самычкы та самчыкы тилько плодятъ дитей; до якои-небудь другой работы воны нездатни, бо медаривъ, гиршыхъ за нихъ, свить не бачывъ. Йисты, пыты, спаты, гуляты, ни про цо не дбаты и безъ сорому браты те, цо придбавъ другый,—се вся ихня работа. Проста робоча мурашка не сміе сперечатися зъ ными, а повинна у всьому имъ догожаты и настарчаты имъ всего, чого тилько воны потребують. Але для робочои мурашки все те байдуже: можна думаты, цо вона дуже образылась бы, колы бь який-небудь самчыкъ або самычка не захтылы їи послугъ прийняты. Вона нибы за вельке щастя для себе має догожаты всякымы способамы тымъ дармоидамъ. Вона просто справляє ту роботу, яку їй призначено, а до всего иншого—їй байдуже. Дуже чудне створиння—робоча мурашка! Цо їи злучає такъ зъ тымы панами—самычками та самчыками, —цо сылує їи потураты усякимъ ихнимъ вытребенькамъ та прымхамъ и зъ такою загарлывистю працюваты за-для ихъ,—далеби не видаю. Та й сама робоча мурашка ледви чы зумила бь одновисты вамъ на таке запытання, колы бь умила говорыты. „Такъ ведеться у насъ здавна. Не мы заводылы си звычай, не намъ ихъ и руйнуваты!“—отъ и все, цо могла бь вона видказаты вамъ.

— Выходыть, цо робоча мурашка не тилько

годує саму себе, але ще й самычокъ, самчыкивъ та малыхъ дитей?—спытавъ Марко.

— Та вже жъ!—відповивъ Павло.

Ну та на малыхъ нарикаты неможна, бо воны слаби, немощни створиння: ихъ и нагодувати не грихъ. А отъ самычки та самчыкы—се правдыви дармонды, що тилько чужый викъ западають,—додавъ Марко.

— Такъ воно та не такъ!—мовивъ Павло.— А що бъ було, колы бъ въ мурашныку та не було самычокъ та самчыкивъ. А було бъ те, що й робочихъ мурашокъ не було бъ. Такъ выходить, що по правди воны не зовсимвъ такы й дармонды.

— А що мурашки йидять?—запытавъ одынь хлопець.

— Йидять мурашки багато де-чого,—одказавъ Павло.— Зерно, овощъ, кузка, мертвякы усяки, падло,—отсымъ усымъ воны жывляться. Найбільше жъ имъ до смаку солодоши: медъ, солодкый сикъ зъ рослынъ, цукоръ то-що. Багато иноди лыха зазнають мурашки черезъ те, що люблять такъ поласуваты чымсь солоденькымъ. Влизе часомъ мурашка въ дижечку зъ медомъ, наиється добре, але колы схоче вже вылизты—тутъ настыгае їи лыхо. Медъ липкый, отъ якъ застрягне мурашка въ йому, то вже годи їй вылизты звидтиля,—тамъ и пропадае.

— А якъ мурашки здобувають собі їнжу, чы кожна наризно, чы гуртомъ?—запытавъ одынь хлопець.—Я завше бачывъ ихъ наризно.

— Правда, ѳе й таки мурашки,—мовивъ

Павло,—що ходять за їнжою наризно, але більшість се саме робить гуртомъ. То дуже цікаво, якъ вони шукають їнжу собі.

Дивиться на отсю мурашку, що швиденько примує до мурашныка; отъ вона черезъ килька хвилинъ вертається, та вже не сама, а зъ товаришами. Се вона бигала въ мурашныкъ, щобъ оновитыты своихъ товаришівъ, що недалечко їе здобыть, яку їй самій не сыла дотягты до дому, та попрохаты въ нихъ запомогы.

— Якъ-то попрохаты запомогы?!—здивовано запытавъ одынъ хлопецъ.—Хиба мурашки вміють балакаты?

— А ты якъ собі думаєшь?—видповивъ Павло.—Мурашки балакають, хочъ балачка у нихъ зовсімъ не така, якъ у насъ: вони балакають не голосомъ якъ мы, а тымы вусыками, що вчора вы роздывлялись черезъ побильшаюче скло. Коли не їмете виры сьому, то я роскажу вамъ килька подій зъ жыття мурашокъ, и вы упевнитесь, що мурашки такы справди балакають мижъ собою, а черезъ се саме добре розуміють одна одну. Одынъ ученый, що робывъ усяки дослиды надъ мурашками, одного разу повисывъ на стели на мотузку горщыкъ зъ дрибненько стовченымъ цукромъ и посадывъ туды одну мурашку. Ласунка наплася цукру до схочу, потимъ по мотузочци вылизла на стелю, звидтыля по стини злизла до дому и побигла до свого мурашныка. Черезъ килька часу вона вернулась знову але вже не сама, а зъ товаришами. Коли и си, на-

плысь добре, то уси разомъ побігли до мурашника зъ висткою, що недалечко йе чымъ поласуваты; незабаромъ до горняты зъ цукромъ прыбула ціла вайка мурашокъ и почала йнсты його. Спершу, — цілыхъ два дни, — такъ добували воны цукеръ: перше лизлы по стини, потімъ по стели и, нарешти, по мотузковн та й въ горщыкъ. Дали такый шляхъ. мабуть, здавси имъ занадто довгимъ и воны добралы собі иншого способу, щобъ добуваты цукеръ. А вгадайте, що воны выгадалы? Зроду не вгадаете!.. Слухайте! Горня зъ цукромъ высило надъ пидлокотныкомъ. Отъ на сьому пидлокотныковн стала велыка сыла мурашокъ, а штукъ зъ десять спомнжъ ныхъ полизлы въ горня старою дорогою. Ти, що булы въ горшку, бралы въ щелсы по грудочци цукру и, прынцшы ін до краю горняты, кыдалы своимъ товаришамъ, а ти вже пидбиралы та неслы до мурашника.

Уси хлопци здывовано дывылысь на Павла.

— А то ще другый ученый взявъ килька мурашынять, посадывъ ихъ въ мыску и до сього гуртка прылучывъ одну стару мурашку. Покрутылась, повертылась стара мурашка бия молодыхъ, а дали й побігла до свого мурашника. Колы гляне ученый черезъ килька часу — бижыть мурашка зновъ до мыскы, а за нею ще штукъ зъ двадцять. Повлазылы воны въ мыску, позабиралы въ щелсы мурашынять та й побігли швыдко назадъ до мурашника. А другого разу сей самый ученый й таке бачывъ, що, мабуть,

сміятимеся, якъ почує. Якось ото вінъ взявъ та й прып'явъ шпилькою до стола муху, а потімъ підпустивъ до неї мурашку. Поморочилась мурашка трохи біля мухи, а дали бачить, що нічого не вдіє зъ нею сама, та й побігла до мурашника и розповіла товаришамъ, що їй нещастливо знайти поживу. Ти, мабуть, не поняли їй вири, бо не дуже то охоче йшли за нею. Мурашка прудко біжить до мухи, а позадъ неї недалеко м'яво лізуть їй товариши. Прыбігла мурашка до мухи, коли гляне—а їй товариши повернули назадъ та й вертаються до мурашника. Побігла вона доганяти товаришівъ. Догнала, метушиться біля нихъ, наче умовляє: верніться, мовъ. Але й на сей разъ їй не поталанило: зновъ пішло за нею кілька штукъ, але швидко зновъ повернули до мурашника. Не вриятъ, та й годі! Що жъ його тутъ робити? Розсердилась тоді мурашка и почала зо всеї сили шарпати муху. І такы доскочила свого—въ їй щелепахъ зосталась ланка зъ мухи. Біжить тоді вона зо всеї сили, доганяє своїхъ неймовірнихъ товаришівъ. Догнала и наче каже до нихъ: „нате, дивитися! не йняли вири, що йе чымъ поживитися, то теперъ гляньте!“ Ажъ тоді товариши повірили їй и гуртомъ швидко одчепили муху та й потягли їй до мурашника.

Третій учений поставивъ на каміни шклянку зъ фіялками. Мурашки (се були маленьки, руденьки, що водяться здебільшого тамъ, де ховають усяку йижу та ласощи) почули пахощи

фіялокъ и, добре знаючы, що си квиткы мають солодкый смѣхъ, полизлы до шкляны. Ученый легенько вдарывъ пальцемъ по мурашкахъ: більшисть зъ нихъ розбиглася, тилько килька штукъ було вбыто та поранено. Втикачи по-дорози зустрілысь зъ другимъ гурткомъ мурашокъ такои самои породы, що тежъ йшлы до фіялокъ. Побачившы, що товариши ихъ вертаються, воны зупынылысь. Зупынылыся и втикачи. Заразъ обыдва гурткы мурашокъ почалы нібы балакаты щось промижъ себе, а потимъ розійшлыся: першый гуртокъ вернувся до мурашныка, а другый по-прямувавъ до фіялокъ. Але скоро мурашкы зъ другого гуртка прыйшлы до того місця, де лежалы побыти мурашкы, якъ заразъ повернулы и втиклы назадъ. Воны, мабуть, спершу не понялы виры тымъ мурашкамъ, що остерегалы ихъ не ходыты до фіялокъ, та тилько, колы на свои очи побачылы мертвыхъ товаришивъ, зрозумілы, що фіялкы стоять на небезпечному місци. По-дорози сей гуртокъ зустрівся зъ новымъ гурткомъ ласунивъ, що йшлы тежъ до фіялокъ. Якъ и перше, обыдва гурткы стали одынъ проты другого, якъ и перше, почалы про щось нібы балакаты, а потимъ разомъ пошлы назадъ до мурашныка. Балакалы воны вси разы, звычайно, своїмы вусыкамы. Після сього зъ тыждень жадной мурашкы не выдко було на камини.

Ну, отъ теперъ сами подумайте, чы балакають, чы ни мурашкы! Мени здається, що колы бъ не балакалы, колы бъ не малы якоисъ невідомои

людини мовы, то якимъ способомъ мурашка оповістѣла бѣ своихъ товаришівъ про цукеръ, про мурашынятъ, що сиділи въ неволі, про прыгъяту до стола муху або про те, що місце, де стоить шклянка зъ фіялкамы, небезпечне? Видко, що мурашки й справди одно одному подають якоесь голосъ, піділяють свої мурашынн думкы, якъ отъ мы се саме робимо, розмовляючи. И справди, мурашки балакають своїмы вусыкамы такъ, якъ отъ и у насъ розмовляють на мыкгахъ зъ нимымъ чоловікомъ. А де-яки зъ мурашокъ можуть подавати навіть справди голосъ. Си вже спроможни балакаты не только вусыкамы, але й голосомъ, якъ отъ люде.

У.

Йєсть ще й такі мурашки, що не дбають про те, щобъ заготовляты собі їижку на довгий часъ або хочъ на зиму. Си мурашки звуться *фуражырамы* и жывуть вони грабункомъ. Водяться вони въ Амерыци, біля велычезной річкы Амазонкы.

Мурашныка вони не будують собі, бо николи не трымаються одного місця, а завше мандрують, мовъ ти цыгане, зъ одного місця на друге. Тільки на нічть вони зупыняються и, знайшовшы гарне місце, отаборуються; а вранци—шукай вигра въ полі: зновъ потяглы на грабунокъ

Вранци-рано лагодяться фуражыры въ похидь. Спочатку збираються вони уси до купы,

а потімъ, шыкуючысь, мовъ ти москали, йдуть въ дорогу. Одъ головного вѣйска видлучаються та розходяться на вси боки нибы загоны невелички, що скризъ навколо шукають здобычи. Розвидчыкы си дуже пронызувати! Куды тилько воны не заглянуть, шукаючи йижки! Скризъ шукають, скризъ ныщпорять: и пидъ каменемъ, и пидъ лыстямъ; заглянуть въ кожны куточокъ, въ кожную щилинку.

Отъ гуртъ розвидчыкивъ зупынився, бо нагыляци воны вглядины велику гусельню. Радомъ зъ успихъ бокивъ воны кыдаються до неї и починають їи кусаты та тормусуваты, ажъ покы вона не дѣйде. Але до місця, де стоить головне вѣйсько фуражыривъ, не сыла ихня однести сю гусельню, — дуже вже вона велика та важка за-для нихъ. Тоди зо два чы зо тры фуражыры бижать до головного табору за пидмогою. Мыйме килька часу, писланци вертаються, ведучы зъ собою зъ сотню мурашокъ на пидмогу. Теперъ воны и не таку вагу, якъ здохла гусельня, здолають перенести. Тымъ часомъ якъ одни бигалы за пидмогою, ти, що zostавалыся на вартѣ бия гусельни, тежъ не сидиы дурно: воны пошматувалы гусельню, щобъ зручніше було їи нести.

Нарешти, уси вкупи беруть мижъ щелепы шматкы гусельни и несутъ до табору. По дорози имъ зустрічаються ще килька гуртивъ розвидчыкивъ, котри тежъ не зъ порожними, мовлявъ, рукамы вертаються до дому: одни зъ нихъ впіймалы чымалу муху; други насылу тягнуть велы-

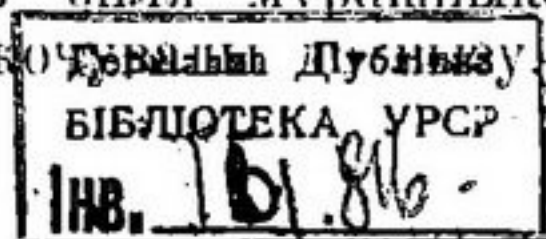
чезного жука; трети обережно несутъ бишенькихъ гробачкивъ, що накралы въ осъ... Уси ради, уси посипинаются однести свою добычъ до табору. Отъ воны вже й досталыся до того місця, де отаборылося головне вѣйсько, и кладуть свою поживу до долу. Заразъ підбигають други мурашки, берутъ їи видъ розвидчыкивъ и односятъ на самый кинецъ табору, до обозу... Рушылы дани дужки полкы фуражыривъ, зупыняючысь по дорози, усе грабуючы та нападаючы на усяку дрибну тварь. Такимъ побытомъ вештаються воны великымы громадамы по обохъ берегахъ ричкы Амазонкы и, руйнуючы чужи гнизда, гублячы велику сылу усякои кузкы та грабуючы чуже добро, нагацяють великый страхъ на жукивъ, гуселень, гробакивъ та иныхъ такихъ створинь. Си мурашки — справжњи воякы, колы мы прыпривняемо ихъ до другихъ.

Інши мурашки жывуть собі здебильшого тыхо та мырно, воюють ридко, будують собі мнѣни та довговични осели, хазяинують та дбають про усяке добро. Часомъ мурашки про запасъ збирають и насиния усяке; инколы воны навить зерно зъ поля зносять до мурашныка, де складають його по комирчынахъ, що для мурашокъ мають таку вагу, якъ у людей коморы та магазени. Колы мурашныкъ дуже великый и хазяйство въ йому ведеться добре, то и запасу тамъ буває багато. Чоловникъ, натрапывши на такой мурашныкъ, добре поживывся бѣ.

А то йєсть ще й такі мурашки, що звуться

жеснямы. Воны збірають зъ де-якихъ рослынт насіння и зносять його до мурашныка. Якъ достыгне насіння сухъ рослынтъ, тоди и починаються жыва для мурашокъ. Одна частына ихъ вылазять на рослыну и потимъ розлазяться скрызъ по тылячкахъ; друга жъ частына зостається доли, підъ рослыною. Ти, що повылазылы на рослыну, своїмы щеленамы одгрызують насіння и кыдають його до долу. А ти, що доли лынылися, підбірають його и односять до мурашныка. Кыныть работа! Осъ валка мурашокъ-женщывъ несе обережно, держучы надъ головою, насіння; воны боятся, щобъ, спотыкнувшись, не впасть часомъ зъ своею коштовною вагою. Назустричь имъ бжжати ихни товарыни порожньою; воны вже разъ однеслы свій паёкъ, а теперъ идуть вдруге. Вовыця та й край! Косовыця и возовыця заразомъ! Та, несуцы насіння, мурашкы швыдко втомляються и отъ добралы способу, щобъ не гаяты даремно часу на відпочынкы: такъ, прымиромъ на половыни дороги кыдають воны вагу и вертаються знову на поле. Покры дійдуть назадъ, то й спочынуть, а тамъ зновъ до работы. Небавомъ до складеного на дорози насіння надходять видъ мурашныка други, не потомлени мурашкы, забирають його та й несутъ до дому. Недалечко видъ мурашныка воны натрапыны на своихъ товарыщывъ, що бжжя чогось валопадаливо працювалы. Си останни вынасыты свое насіння на горбокъ бжжя мурашныка, клады його на землю и спочывають. Дубыну

до самого мурашныка, а тутъ вже други брали його и ховали въ мурашныкъ. Зинсшы до дому насиння, мурашки заразы починають його лущыты, а злущывшы, складають до окремыхъ комирчынъ; лущайкы жъ выносять наверхъ, згрибають ихъ на куну, а потимъ витерь розвіе ихъ. Але на сьому ще не край роботи: багато ще клопоту буває часомъ мурашкамъ зъ сымъ насиннямъ. Иноди воно вохкымъ стае и може цвизлю взятися, то треба його на сонце выносыты сушытыся; иноди, — але се буває дуже ридко, — робочи мурашки не доглядять насиння и воно пустытъ наросты. Але и тутъ мурашки вміють собі раду дати: воны поперекусують въ такого насиння коринци, и воно перестаетъ росты.

Ну, та се ще не диво. А то ще де-яки мурашки обробляють невельчкы клаптычкы земли бия мурашныка и засивають ихъ, мовъ бы справжне поле. Си мурашки — правдыви хлиборобы... Отъ рослына, посіяна мурашкамы, сходыть, цвите, родытъ насиння, стыгне и обыспається. Тоди мурашки-хлиборобы, зибравшы зерна въ 4—5 разивъ бильше, ніжъ засіялы, радисно складають його въ мурашныкъ. У сыхъ, якъ бачыте, вже зовсімъ якъ у людей.

А то ще по обохъ берегахъ ричкы Амазонкы, тамъ такы, де мандрують мурашки-фуражыры, жывуть ще мурашки-лыстогрызы.

Повылазять ото си лыстогрызы зъ мурашныка, стануть рядочкамы та й идуть довгою валкою по добре знайомій стежечци до якого-небудь

великого дерева, що росте отъ хочъ бы саживъ за 50 видъ мурашныка. Прыбувшы до дерева, воны вылазять на його, а потимъ розлазять ся скрызъ по гылякахъ. Вылизшы, заразы беруться до работы. Одни зъ ныхъ починають своїмы великымы та рострымы щелепамы грызты листь (тымъ то и листогрызамы звутся) и, надгрызшы трохы, хапають личокъ за кичыкъ та, смыкнувшы клыка разивъ, одривають шматочокъ. Одрывавшы, кыдають си шматочки до долу. А тамъ вже ихъ подбирають мурашны, що на се саме и лышылыся доли, идъ деревомъ. Але не усякій зъ листогрызныъ свою здобычъ додолу кыдае: де-яки сами зносять ии на землю, а потимъ и до мурашныка допроваджують. Кыныть работа, ажъ любо глянуты!

И вже незабаромъ видъ дерева до мурашныка йде велика валка листогрызивъ, що несе листь, держучы його надъ своїмы головами. Уси воны йдуть по одынъ бикъ стежки, а назустричь, вже другимъ бокомъ, бижать листогрызы, що однеслы вже свій пай до мурашныка и зновъ идуть по листь. И отакъ, не заважаючи одно одному, роблять свое дило. Одного разу ученый чоловикъ, Эллендорфъ, бажачы дызнатися, що си мурашны почнуть, колы имъ загородыты шляхъ, поклавъ поперекъ стежки товсту ломаку. Мурашны, що неслы листь, зупынылыся, побачывшы, що никуды дами йты. Навкругы росла густа трава, кризь яку не сыла було продрянатыся; выходыть, що ани собъ, ани цабе не можна було взаты, щобъ

мынуты ломаку. А по-пидь ломакою тяжь не про-
лизенъ, бо щильно до земли прытулена. Що тутъ
його робыты? Мурашкы, що передь везы, спершу
думалы по-пидь ломакою пролизты або й поверхъ
ломакы, та неможна: вага заважае. Де-яки зъ
переднихъ лыстогрызцвъ покмалы здобычь свою
на землю; потимъ те саме зробылы и други.
Одна частына зъ нихъ безъ вагы легенько пере-
лизла черезъ ломаку; друга—лынылася по сымъ
боци. И отъ разомъ усе мурашкы взылыся до
роботы: воны почалы конаты хидныкъ по-пидь
ломакою. Швыдко гуртомъ проконалы його и,
забравшы лыстя, подались дали. Коли усе лыстя
вже знесуть до мурашынка, то треба й тутъ
йому якусь раду дати. Сю роботу вже сновняють
маленьки робитныкы, що мало не все жыття свое
сыдять пидъ землею, а на свить божый выходятъ
никылы тилько дыхнуты чыстымъ позытнямъ та
погуляты трошкы на воли. Воны крышать лыстя
на дрибненьки шматочки, а потимъ гарненько
складають по комирчынахъ.

— Ну, а дали що? На що жъ лыстогрызамъ
се лыстя? Хиба воны йидять його? — запыталы
хлопцы.

— Ба ни, — видказавъ Павло. — На малень-
кыхъ, бачте, шматочкахъ сього лыстя растутъ
невельчкы грибки; отен то грибки й потрібны
лыстогрызамъ: се ихня пайсмачнина страва.
Такымъ чыномъ лыстогрызы роблять собі инбы
горобы и выкохують по нихъ свою овоць, якъ
напрыкладъ люде капусту то-що.

VІ.

— Отсе ты, Павле, намъ оповидавъ про мурашокъ-хлибоборивъ... Чысто такъ у нихъ все, якъ и въ людей. А чы йе у мурашокъ худоба, якъ отъ у насъ?—спытавъ Семенъ.

— Ото добре, що нагадавъ!.. Якъ же, йе й такъ, що й худобу власну мають,—мовывъ Павло.

— Невже? Що жъ то за худоба? — спытавъ одынъ хлопецъ.—Певно тежъ якась кузка.

— Та кузка жъ!—видказавъ Павло.—Йе така маленька, негарна, зеленковата кузочка, що *рослыною вошею* зветься, бо жыве та плодыться по рослынахъ. Певно коженъ зъ васъ їи бачывъ. Отсе сама рослынна воша и йе мурашына худоба; їи ще шакше мурашыною короною звать. У сеп кузочки на задній частини тїла йе два невеличкы ризкы, зъ якихъ инколы тече лыпкый та солодкый сикъ: сикъ сей дуже люблять мурашкы и пьють його, нибы молоко люде. Подывитьсе тїлько, якъ мурашка упадае биля сыхъ своихъ коривокъ, якъ вона дотлядае ихъ! Зъ усього выдко розумне та тямуще створиння. Казавъ я вже вамъ, що мурашка дуже любить поласуваты якою-небудъ кузкою; гусельня, жуку, мухы, метелькы,—все се їиеть мурашка, а рослынныхъ вошей не тїлько сама не чинае, але ще й видъ другихъ кузокъ обороняе ихъ, не дае на поталу. Гляньте ось сюды, яка сыла мурашокъ скупчылася на сїй рослыни. Чого имъ, думаете, треба тутечкы? Чого воны зъ такою охотою лизуть

майже на кожну рослыну? Та того жъ, що тамъ водяться сыла сыхъ рослынныхъ вошей. Мурашки підбігають до нихъ, починаять лызати ихъ, гладыты, лоскотаты; нарэшти, рослынна воша выпускає зъ своихъ рижкивъ прозорчасту крапельку соку. Мурашка заразы їи ковтає. Выдоившы такимъ способомъ килька сыхъ коривокъ и до схочу напившысь ихнього молока, мурашка набирає його ще й въ ротъ, бижыть до мурашныка и годує нымъ самчыкивъ, самычокъ та дитей. Та выдоившы, мурашки не кыдають своихъ коривокъ, а пыльно доглядають ихъ, навить пахуть, переносыты ихъ зъ одныхъ гылячокъ, де вже нема чого їшты, на други—зъ свижою нашою; кримъ того, мурашки переносыть ихъ до своихъ мурашныкивъ въ тій думци, що лучше держаты таке корысє створиння заразы бия себе, инжъ скрызъ бигаты та розшукуваты його. Вдома въ себе мурашка такъ само запопадливо пикдується бия рослынныхъ вошей, годуычы ихъ завше свижою та смачною стравою. Але й на сьому ще не край! Мурашки не тилько самыхъ рослынныхъ вошей зносять до свого мурашныка, але й ихни ячка; и потимъ, колы зъ нихъ выплываются маленьки рослынни воши, мурашки выносыть ихъ зъ мурашныка на свить божый. Пидъ рослынамы, на яки воны повиносылы своихъ „телять“, мурашки будують зъ земли невелички нобы загороды, схожи на справжни загороды, що люде будують за-для своей худобы. По сыхъ загородахъ и растутъ

рослынии воши пидъ доглядомъ мурашокъ. А доглядають ихъ мурашки дуже пыльно: годують смачно, боронять одъ ворогивъ та у всьому до-гожають имъ. Пюди мурашки будують отси за-города за-для своєї худобы не бия мурашынка, а по тыхъ рослынахъ, де вона найбильше водытсья.

А якъ же люде про все се дизналыся?—спытавъ Васыль.

— А ось слухай. —видновивъ Павло. —Одному ученому чоловікови, Боине, лучылося знайти на молочайовому стовбурі невеличкого земляного круглячка мурашыной работы. Росчахнувши сю дивну будівлю, Боине въ середині побачивъ невеличку горнычку зъ круглястою стелею и гладенькымы та ривнымы стинамы. Въ сій горныци жыло чымало рослынныхъ вошей, а мижъ ними бигали мурашки. Певна річъ, що сю будівлю мурашки збудували за-для своїхъ „коривъ“ и сами навидувалыся колы-не-колы до нихъ подоиты. Такимъ чыномъ рослынии воши не тилько добрый доглядъ малы, але и захыстокъ видъ усякихъ ворогивъ, бо до горнычки потрапыты могли вони та ще сами мурашки. Та за ся клопота воши добре оддячують своимъ хазяинамъ, даючи имъ багато свого „молока“. Вони звикають до мурашокъ швидко и завше одризнять своихъ видъ чужыхъ. Видносыны мижъ рослыннымы вошама та мурашкама такі сами, якъ мижъ справжними коровама та людьма. Одынь учений, Дарвинъ, ось що про се оповидає: „Видъ рослынныхъ вошей, що сидили на щавели,

я поодгонывъ мурашокъ и килька годинъ не позволявъ имъ сходьтися докуны. Отакъ килька годинъ я трымавъ ихъ наризно, думаючи, що недосни рослыни воши й сами стануть выпускаты сикъ. Килька часу розглядавъ я ихъ кризь побильшующе скло, але й одна зъ нихъ соку не выпускала. Тоди я почавъ торкаты ихъ та лоскотаты волосышкою самисенько такъ, якъ лоскочуть ихъ мурашки своимы вусыкамы; але й на сей разъ и жадна не пустила соку. Писля сього я подпустывъ до нихъ мурашку и зъ того, якъ вона заметушылася, забигала кругъ нихъ, зрозумивъ, що вона заразь побачыла, на яке багатство натрапыла. Заразь вона почала лоскотаты одну рослынну вошу, дали—другу, и кожна зъ нихъ, скоро мурашка доторкнеться, пидіймала до горы свій жывить и выпускала крапельку прозорчастого, якъ ельоза, солодкого соку. Сикъ сей мурашка заразь ковтала. Навить и молоди рослыни воши робылы се саме“. Отакъ розказуе Дарвинъ про сю справу.

Та не сами тилько рослыни воши — мурашына худоба; у де-якихъ ще й инша худоба йе. Отъ въ Амерыци у килькохъ породъ мурашокъ трапляється бачыты багато дуже якихъсь на выдъ дивныхъ мурашокъ: у кожной зъ нихъ нбы тилько й йе, що одынъ великый та круглый жывить, мовъ горохъ завбільшкы. Голова та груди таки, якъ и у всякой другой мурашки, тымъ то и выдають дуже малымы супроты живота. Си мурашки звуться *медоносамы*. Вони,

тежъ худоба, тежъ нибы коровы. Шукуючы йнжу, медоносы пылыують повно набраты въ свій жывить солодкого соку, а потимъ зимою, колы часомъ бракуе йнжи, родують нымъ своихъ товаришывъ.

— То выходыть, по мурашыкахъ жывуть не одни тилько мурашкы, але й други комахы?— запытавъ одыгъ хлопецъ.

— А вже жь!—одказавъ Павло.—И не сами тилько рослыни воши по мурашыкахъ трапляються: багато й иныхъ кузокъ та павучкывъ усякыхъ трымають у себе мурашкы. Де-яки зъ сыхъ кузокъ навить елины еталы черезъ те, що завше идъ землею, въ мурашыку сыдять и пиколы не зъявляються на свить божый, бо усяка тварь, жывучы безъ свиту, въ темряви, елипы на очы.

— Чого жъ саме?—спытавъ Василь.

— А ось слухай,—одказавъ Павло.—Въ темряви очамъ нїчого робыты, и вошы етають зовсимъ зайвымы та потроху перестаютъ зовсимъ бачыты. Але се робыться не одразу, а дуже поволи. Колы, примпромъ, яке-небудь створиння черезъ якисъ тамъ прычыны стане жыты десь идъ землею, въ вичній темряви, и плодыться тамъ, то очы вже и въ його самого етають погани, та одначе на нихъ ще можна де-що бачыты, а вже въ його нащадкывъ то й зовсимъ ще-зають; лынаються тилько ямки видъ очей. Отъ, напрыкладъ, крїть—елипы звирятко черезъ те, що живе завше идъ землею; а то ще по велы-

кыхъ та темныхъ пещеряхъ, воды повныхъ, знайшы слнныхъ рыбъ. Черезъ се саме, черезъ бракъ свѣта та роботы за-дѣя очей, и мурашыни кузкы слнны стали.

Кримъ сыхъ кузокъ, по мурашынкахъ живе ще багато й инныхъ, не тылько корысныхъ за-дѣя мурашкы, але й зайвыхъ зовсимъ та шкодывыхъ. Усякъ знае, що бѣля працьовытого, робочого створиння завше кунчатся ризни дармонды, що пыльнують того, якъ бы прожыты безъ праці, безъ турботъ. Їе й бѣля мурашокъ таки охотныкы до готовенького. Напрыкладъ, мижъ мурашкамы одной породы жывуть цвиркуны; и жывуть воны зъ своимы господарямы въ велькій згоди. Въ погоду си цвиркуны вылазять зъ мурашынка та й цыбають соби скризъ на вольній воли, а въ негоду тикають до мурашынка. Якъ мурашкы лышають свою оселю и перебираються до другого мурашынка, то й цвиркунивъ забирають зъ собою. Си дармонды хочъ шкоды не роблять, а то бувають въ мурашынку й зовсимъ небажани мешканци. Їесть, напрыкладъ, такый соби невельчкый жучокъ, що на выдъ зовсимъ схожый зъ мурашкамы того гнизда, де винъ оселюється. Робочи мурашкы прыймають його за свого, а винъ и корыстуется зъ сього та, якъ харцызяка той запеклый, пышкомъ душыть молодыхъ мурашокъ и высысае зъ нихъ сикъ. Та бѣля мурашокъ тудяться ще й таки комахы, що жывуть зъ того, що видбирають у нихъ йнжу або просто такы ихню кровъ ссуть. Сыхъ кузокъ-дармоидивъ, що

звуться антеннофорами, дуже часто лучається бачыты по мурашынкахъ. Антеннофоръ—се дуже малесенька кузочка и живе вона на тили у мурашкы, якъ правдыва воша, та ще завше на одному місци сыдыть: або пидъ шыєю, або по обыдва боки живота. Коли скынуты сього дармоида до долу, то винъ заразъ починое вытягуватися, нибы наважується цыбнуты на когось. И справди, тилько яка-небудь мурашка необережно наблизыться до його, то винъ заразъ и опыныться на ній. На кичыкахъ лапокъ у сєи кузкы зъявляється дуже лыпкый сикъ, и коли вона выскочыть на мурашку, то заразъ нибы прыкыныть до їи тила. Мурашка, почувшы на собі такого верховця, починое бигаты, мовъ не-самовыта, вышкырає щелепы, чухається лапками; навить судорога їи иноди хапає; все намагається досягты свого ворога ядовытымъ своимъ жаломъ. Та дармоидъ въ одынъ ментъ встыгъ снєты на такому місци, де його мурашка не достанє. Незабаромъ мурашка, бачучы, що сєи напасти не спекатыся, заспокоюється и носыть на собі свого ворога. Досыть мурашци заспоконтыся, и антеннофоръ ничего не боиться: його вже не зачєплять. Лучалося навить бачыты, що мурашка, чыстячы другу и побачывшы въ неи на тили антеннофора, заразомъ обчыстыть и його, але не скыне до долу. Перєлазять сєи дармоиды зъ однои мурашкы на другу, якъ ти збираються до купы: ставшы на задни лапкы и пиднявшы лыпки передни, воны цыбають на яку

хтять. Антенюфоры йидять смачный сикъ, що мурашка ховае у своему воли. Кримъ антенюфоривъ ще йесть дармонды, що жывуть на тили у мурашкы та кровъ ии есуть.

VII.

— Якъ мурашка, бигаючы скризъ, до дому потрапыть вернутыся? То жъ въ травѣ завше зъ дороги можна збытыся? — мовывъ Василь.

— Та воно такъ бы й було, колы бъ мурашкы не робылы на все бокы видъ мурашныка сылу узенькыхъ, чыстеныхъ стежечокъ; сымы стежечкамы имъ зручно по здобычь ходыты. Кажуть, що мурашкы, роблячы свои стежечкы, не только выгрызають по тыхъ мѣсцяхъ, де мають воны буты, рослыны, але ще й дрибненькымъ ипсочкомъ ихъ посыпають и такимъ чыномъ мають собі ишбы буркованый шляхъ. Кримъ бурковокъ, мурашкы частенько ще роблять хидныкы на все бокы видъ свои осели, иноди навшть дуже далеко. Си хидныкы найчастише простують до тыхъ рослыгъ, по якыхъ жывуть рослынни воны. Корыена ричъ такы хидныкы! Одно, що се добрый та зручный шляхъ на здобычь та до „коривокъ“ ходыты, а друге — си хидныкы надежный захыстокъ видъ ворогивъ, ишбы фортеци яка.

— Слухай, Павле, чы мурашка спочывае колы небудь, чы весь викъ свій буркуе шляхы, будуче осели, турбуесться про йнаку?.. — спытавъ Марко.

А вже жъ спочывае! — одказавъ Павло. —

Хиба вона невидныкъ якыйсь, чы якъ, щобъ только робыты та робыты безъ кнця-краю?! Їсть у неѣ часъ и на гулянку, и на жарты! Мають мурашкы и свои забавкы, и свои гулянкы. Одынъ чоловикъ оповидавъ, що вѣнъ бачывъ, якъ мурашкы, гонкы ставшы, гладылы одна одну своимы вусыками, пестылы, боролыся та нибы въ пужмиркы гулялы. Други бачылы, що мурашкы зовсѣмъ безъ злистя хапалы одна одну лапками та щелепами, качалыся по землѣ, бралы своихъ товаришівъ на спину и бигалы такъ, якъ отъ дѣты, буває, въ коней граючысь... И багато ще усякихъ забавокъ ѣсть у мурашокъ!

— Чыстисенько такъ, мовъ у людей,—сказавъ одынъ хлопець.

— А такъ, багато де-чого у мурашокъ робыты такого, якъ и у насъ,—одповивъ Павло.—Дуже давно колысь люде те только и робылы, що полювалы, усякихъ звиривъ та ризну птыцю былы и сымъ самымъ годувалы и себе, и дѣтей своихъ. Черезъ кшлька часу воны впѣймалы де-якихъ звиривъ и почалы биля себе триматы ихъ; си звири звыклы до людей та вже ѣ не втикалы видъ ныхъ у розлоги степы та темнилися, а жылы биля людей, плодячысь та множачысь... Такимъ чыномъ зъявилася у людей худоба. Покры чоловикъ только и знавъ, що полюваты та биля скотыны ходыты, то вѣнъ, було, ишколы не тримається одного мѣся, а все ходыть, вештається то сюды, то туды, живучы довше въ тѣй краинѣ, де багато усякого звира

та птаства водилося, та де гарна паша росла за-для його худобы. Нарешти чоловік навчився землю обробляти. Годн вже тодн йому було мандрувати! Осирав він на одному місці, збудував собі добру, мицну хату замисць легенького курння, став землю орати, ланы засівати, пашню з поля зорати... Отакъ зъявився чоловік-хліборобъ. А теперъ, хлопці, згадайте, що я оповидавъ вамъ про мурашокъ. Їсть міжъ ними, колы пам'ятаєте, воякы (фуражеры), що весь викъ свій только полюють, їсть й такн, що худобу трымають и сымъ жывуть, и нарешти и хліборобы—їсть.

— Ото! И хто бь його мнѣ подуматы, що воно такъ?!—скрыкнувъ здивовано Василь.

VIII.

— Въ лутку,—казавъ дали Павло,—теплои дныны въ лыпці чы въ серпни, самычки або мурашыни цырыци вылітають зъ мурашныка. Въ повітрі вони злітаються до купы зъ самчыками, що въ сей саме часъ тежъ кыдають мурашныкъ и летять слідомъ за самычками. Настае часъ, колы и си дармонды выповняють свій обов'язокъ. Хутко після любощивъ сыхъ самчыкы гынуть, а самычокъ, безсылыхъ, нибы зомцлыхъ, робочи мурашкы вносять до мурашныка. Тутъ имъ догожають у всьому, годують, поять якъ никоы. Скоро самычки опынять въ мурашныку, у ныхъ заразъ крыльця однадають, а колы

часомъ не буває сього, то воны сами одкусюють ихъ. Та буває, що робочі мурашки, уныкаючи зайвою роботи, не пускають самычокъ та самчыківъ на двіръ, напередъ одриваючи у нихъ крыльця; тоди воны не вылітають зъ мурашника, а въ середині кохаються. Заразъ же, позбавившыся крыльцівъ, самычки починають нестися. Кожна зъ нихъ може знести килька тысячъ яченокъ. Самычки несутся, а робочі мурашки підбирають ячка и зносять ихъ до окремихъ комирчынокъ, на се призначенихъ, и тутъ складають невеличкы купкы. Нанесшы скільки зможе яченокъ, самычка здыхає, якъ и самчыкы після любоцивъ. Підть часъ, колы самычки несутся, робочымъ мурашкамъ ще більше стає роботи: воны мало не цілисенный день носять зъ ячкамы зъ одной горнычкы до другої, видповидно до того, скільки треба тепла, щобъ зъ яченокъ вылупылися диты. Нарешти, черезъ килька день изъ яченокъ вылуплюються невелички гробачкы, й трошкы не схожи на великихъ мурашокъ, але хутко зъ нихъ зробляться справжні мурашки. Си гробачкы—велики ненажеры, и біля нихъ багато треба панькатыся; тымъ то, скоро воны зъявляються на світъ, робочымъ мурашкамъ справди нема колы й у гору глянуты. Уси гробачкы зъ себе однакови бувають, та не однакови потимъ мурашки зъ нихъ стануть: килька штукъ зробляться самычкамы, зо два десяткы—самчыкамы, а решта—робочымы мурашкамы.

— Чого се воно такъ?—спытавъ Василь.

Ризно про се оновидаютъ,—мовывъ Павло.— Одни думаютъ, нѣбы се черезъ те робытѣся, що самычкы неоднакови яечка несутъ: за-для самычокъ одни, за-для самчыкивъ — инши, а за-для робочыхъ мурашокъ зновъ видмшши и видъ першыхъ, и видъ другихъ. Други жъ кажутъ, що ти гробачкы, якыхъ смачнише годують и бѣля якыхъ бѣльше упадають, самычками та самчыками стають, а решта — мурашками робитныцями. Та воно й справди такъ! Дизнамыся вже, що робочи мурашкы, колы треба, вміють зробыты самчыка або самычку зъ такого гробачка, що мавъ стати простою мурашкою.

Цикаво глянуты, яка метушня починаеться въ мурашныку, скоро вымуплять ся гробачкы! Робочи мурашкы, дывлячысь на сыхъ пенажеръ, дуже втишаються. На самый передъ воны ихъ складають по окремыхъ, на се призначеныхъ, маленькихъ горнычкахъ и кожного ранку,—звычайно, колы на дворѣ сухо та тепло,—переносятъ ихъ зъ нижнихъ поверхивъ до верхнихъ, де въ день теплише та й свиту бѣльше, а у вечерѣ,—такъ якъ за годыну до заходу сонця, несутъ ихъ назадъ до нижнихъ поверхивъ, бо тутъ теплише вночи. Заховавши гробачкивъ въ тепло мѣсце, робочи мурашкы повинни ще нагодуваты ихъ разивъ кшляка на день, якъ отъ и нашихъ маленькихъ дитей треба годуваты. А годують гробачкивъ ось якъ: робоча мурашка спочатку сама бере йшжу въ ротъ, а потимъ, колы зъ неѣ въ роти зробытѣся щось нѣбы лепке

тисто, вона, прытулышы свого рота до гробачкового, й годую його сымъ тистомъ. Гробачокъ, якъ зобачыть, що билия його бижыть робоча мурашка, підіймає свою голову и благаючы дывытсь на неї, сымъ самымъ даючы знаты, що винъ йисты хоче. Нагодувавшы гробачкивъ, робочи мурашки мають ще пыльнуваты, щобъ билия кожного зъ нихъ було чысто, не було смиття, не було бруду. Щодня кожного треба обчытты, облызаты, прычепуриты, щобъ часомъ винъ не занедужавъ та не згынувъ. То жъ подумайте, скылько то кривавои праці прыбуває для робочыхъ мурашокъ разомъ зъ гробачками!

Кожень гробачокъ росте и, выросшы скылько треба, починая зъ рота пускаты нибѣ слыну, що потимъ робытсья тоненькымы ныточкамы. Сымы ныточкамы гробачокъ починая обвирчуватсья, ажъ покы не сплете кругомъ себе мишечка, схожого на яйце.

— Такъ, може, якъ гусельня? — спытавъ одынь зъ хлопцівъ.

— А вже жъ, — одповивъ Павло. — Сей мишечокъ называють гнздечкомъ або *кокономъ*. Де-хто зве ихъ ще й мурашынымы яйцямы. Та се дурныця, бо справжни мурашыни яйца разивъ, въ сто меншый видъ коконивъ. А у насъ на Украини дуже дотелно звать си коконы мурашынымы подушкамы, бо воны били, чысти та пухки, й справди на подушкы скыдаються. „Мурашки, мурашки, ховайте свои *подушкы*“, — кажуть люде. А дитвора выгукую:

Муравья, муравья!
Опѣ татары йдутъ,
Вашыхъ дѣтей поряжутъ,
Вашн *подушкы* заберутъ!

Робочн мурашки пыльно глядятъ сыхъ коконовиъ, щобъ лялечкы, що въ середины въ нихъ жывуть, не згынулы часомъ. И тутъ работы не меньше, якъ и бѣля гробачкивъ; не годуютъ ихъ только, се одна лише й полехкисть. Въ коконови чы подушци сій гробачокъ помаленьку робыться справжнею мурашкою. Коли вже настане часъ молодымъ мурашкамъ вылуплюватися, то робочн мурашки заразъ такы прокусують дирочку въ тымъ саме мѣсци кокона, де лежыть голова. Скоро дирка стане завбільшкы такою, що кризь неи можна вылизты молодій мурашци, то заразъ вытягають їи зъ кокона, здырають зъ неи тоненьку пливочку, що обгортала їи, облизують, обчыщають и, помы вона ще безсыла, немощна, дуже глядятъ їи, пашькаються зъ нею, мовъ бабы-повытухы зъ новонарожденною дытыною. Коли жъ молоди мурашки трохи дужчи зробляться, на ногы, мовлявъ, стануть, починаять ихъ вчыты вьсому, що тилько сами знають та роблять. И розумна молодежь хутко до всякои работы привычаються и справляе свій обовязокъ бездоганно.

IX.

— Въ мурашныку, — казавъ дани Павло, — завше пануе прязнь та згода, и вси постоянно працюють разомъ, допомагаючи одно одному.

Видомо, що мурашкы дуже охайни и чыстять одна другу зъ великою охотою килька разивъ на день. Не разъ бычылы, що підбѣжыть отсе мурашка до одного зъ своихъ прыятеливъ, ляже передъ нымъ и жде, абы той почавъ їи „умы- ваты“ та „росчпсуваты“. Прытель заразъ зро- зуміе, якои послугы потребують видъ його и, не гаючысь, береться до работы. Спочатку обчы- стять мордочку, щелепы, вусыкы, потимъ груди, инеля передни ланкы, потимъ задни, а нарешти и жывить, роблячы все се зъ охотою, щиро, не ханаючысь, по килька разивъ, ажъ помы то- варышъ зовсімъ не зробыть чыстымъ. Дуже любыть мурашка отако чыстытыся, вона раює просто, оддаючы товаришеви то одну, то другу ланку та лягаючы то на бикъ, то до горы чере- вомъ. Такъ прыязно та любезно, відносяться мурашкы до своихъ земляківъ, до мурашокъ одного зъ нмы мурашныка! Та не така честь чекає на мешканцівъ зъ другихъ мурашныкивъ. Не дай Боже якій-небудь смилывій мурашци нарочыто або їи пѣхотя забресты, не кажу вже въ чужый мурашныкъ, а навить и на стежечку, що належыть до чужого мурашныка. Їи поку- сають, місця живого на ній не зоставлять, а то їи зовсімъ зайдять. Зовсімъ не такъ зустрічають вони свого земляка, що килька день, далеко на здобычъ ходывшы, до мурашныка не навертався; поворотъ його такъ само швыдко прымнѣть, якъ и одвидыны ворога, та не такъ його витають, а зъ ласкою, зъ прыязню: облизують, обчыщають,

годують, різними способами виявляючи радість, що він до дому вернувся. Щобъ вы знали, якъ уміють мурашки видризняты свого одъ чужого, розкажу вамъ килька подій, що свідчать про се. Одного разу взято було зъ мурашныка двохъ чы трьохъ мурашокъ и продержано ихъ въ неволи килька тыжнівъ въ тій думци, що за сей часъ землякы зовсімъ ихъ забудуть и, колы вони до дому вернуться, не визнають. Та не такъ склалось, якъ гадалось! Колы вони, видсидившы килька недиль въ неволи на чужини, прыбулы зновъ до дому, ихъ заразъ вси призналы, щиро привиталы, вшановалы и, якъ дорогыхъ та мылыхъ гостей, въ мурашныкъ завелы. А спробуйте впустыты чужу мурашку — їй заразъ смерть заподіють або на добрый кінець зъ великою зневагою геть проженуть.

Другымъ разомъ взяли зъ двохъ різнихъ мурашныківъ килька мурашокъ и посадылы ихъ въ окреми скляны, завъязавшы диркы тонкою серпанкою; потимъ поставылы скляны въ такимъ місци, де мурашки зъ одного мурашныка могли бъ бачыты и своихъ и чужыхъ. Мурашки, вглядывшы своихъ земляківъ въ неволи, зовсімъ не выявылы бажання вызволыты ихъ, а колы зобачылы чужыхъ, то зъ великою ненавистю кинулыся до нихъ, хутенько вылизлы на склянку и, бигаючи кругомъ, стали шукаты дирочокъ въ серпанци, щобъ влизты въ середину и задушыты ихъ. Тымъ то можна думаты, що мурашки дужче ненавидять чужыхъ, ніжъ люблять своихъ, бо

колы бѣ не такъ, то воны повинни перше землякамъ помичъ дати або й зовсімъ ихъ вызволыты, а не до чужыхъ кыдатыся. Та, дыводивне! Не вважаючи на всю прыязнь мурашокъ до землякивъ, лучається часомъ бачыты, що й зъ своїмы воны жорстоко, нібы зъ ворогами, поводяться. Одного разу невеличкый гуртокъ мурашокъ полизъ въ горщыкъ по медъ. Зненацька килька мурашокъ застрягло въ меду и стали потонаты, а товариши ихъ, нібы й не бачать сього та, ласуючы собі спокійнисенько медкомъ, й гадки не мають допомогты нещаснымъ. Другымъ разомъ одынь ученый взявъ зъ мурашныка килька штукъ мурашокъ и прысыпавъ ихъ легенько землею. И що жъ вы собі подумаете? И одна зъ вильныхъ мурашокъ, що тутечкы жъ скризь бигалы, не звернула жадной увагы на своїхъ безталанныхъ товаришивъ, що булы бѣ дурнисенько погыблы, колы бѣ самъ ученый не вызволывъ ихъ одъ выдымои смерты.

Але, не вважаючи на се, мурашка зовсімъ не жорстоке створиння. Навпаки, дуже часто лучається бачыты въ жытти мурашокъ такы подіи, що свидчать про ихню любовъ до своихъ землякивъ та велику прыхыльнисть до свого безталанного брата. Видомо, напрыкладъ, що мурашки, здыбавшы десь въ дорози слабого або пораненаго товариша, несуть його до мурашныка и тамъ догожають йому у всьому, пыльнують, щобъ вниъ мавъ що їисты та пыты, та щобъ тепло йому було, ажъ помы не вычуняе. Але колы воны бачать, що

ихній товаришъ дуже слабый и немычче вже помре, то не дуже бідкаються зъ нимъ, а вынесуть зъ мурашника и покынуть на ласку Богу. Одышъ ученый, Бельтъ, ось що оповідає про прывизъ мурашокъ до своихъ землякивъ. „Разъ, — каже вінъ, — стежучы за невеличкымъ гурткомъ мурашокъ, я взявъ та й поклавъ на одну зъ нихъ невеличкого камничка. Якъ тільки мурашка, що йшла слідкомъ за нещасною, побачыла сю прыгоду зъ товаришомъ, то заразъ стревожена вернула ся назадъ и оповістыла товаришищъ про нещастя. Ти заразъ прыбиглы вызволяты невольныка, и почалася робота: одни грызлы камінець та сылкувальсы його зъ місця зрушыты, други тяглы невольныка за ланку зъ такою сылою, що, думавъ я, воны одірвуть йому ін; и доты отако воны тяглы його, локы не вызволялы. Другого разу побачывъ я, що килька мурашокъ бѣжать стежечкою. Я взявъ та й накрывъ одну зъ нихъ шматочкомъ глины такъ, що й було выдко всего-на-всего одну голову, и посадывъ свого невилныка осторонь видъ стежечкы. Килька мурашокъ ползло дали, не примытывшы сього; нарешти одна вгляднла невилныка и стала вызволяты його, та не была ін була зробыты се. Тоди вона дуже прудко побигла геть видъ нещасного, и мени на думку спало, що вона кынула товариша пры лыхій годыни; але выйшло, що вона побигла за индмогою. Швыдко прыбуло штукъ зъ 12 мурашокъ, и выдко було, докладно воны зналы про нещастя зъ своимъ товаришомъ,

бо прыбіглы, не зупыняючыся, до невісьныка и заразъ вызволялы його“. Тымъ то не грихъ те-перъ буде мовыты, що мурашкы, хочъ и не вси завше, добри створиння.

Я вамъ казавъ вже, що мурашкы зъ ризныхъ мурашныкивъ ворогують мижъ собою. Тымъ то й не здивуетеся, колы додамъ, що вони воюють мижъ собою, сходяться до бою, беруть вѣ неволю, напередъ шлють шпыгивъ та розвидчыкивъ, якъ и люде пидѣ часъ вѣйны. Дуже цікава ричъ отси мурашыни бѣйкы та вѣйны. Воюючи, мурашкы мають таку саму мету, якъ и люде: имъ треба зруйнувати та зграбувати маєткы ворогивъ, забрати тыхъ вѣ неволю, щобъ потимъ було кому робыты на нихъ. Слухайте-но, я вамъ розкажу про одну мурашыну вѣйну, що самъ бачывъ.

Почагы руди мурашкы зъ чорнымы воювати. Чорни не сподивалыся ни звидкы нападу и, якъ звычайно, робылы свое дѣло: лагодылы оселю, годувалы дѣтей, добували їнжу и т. п. Колы се килька чорныхъ мурашокъ примичають, що по ихнихъ стежечкахъ нибы руденька смуга або пляма сунеться. Заметушылыся чорни мурашкы, прыбіглы до мурашныка и пидѣйняли тревогу. Стрепенулыся мурашкы-войкы, полякалыся трохы мурашкы-робитныкы, зачулы выдому погыбиль свою великоголови елищ. Але нема чого часъ гаяты—треба боронитыся, не жалкуючы жытти свого, треба не давати ворогамъ на поталу хаты риднои, маыхъ дѣтокъ, худобы,

скарбу, добра свого. Повымазали зъ мурашныка, лышылы били дирочокъ добру варту и почалы чекаты на ворога свого. А ворогъ все наблыжається та наблыжається. Спереду бижыть килька великоголовыхъ розвидчыкивъ та шпыгивъ; попереду та зъ бокивъ идуть мурашкы-воякы, а слякомъ за ними—прости робочи мурашкы: се нибы добровольци або запасне вйсько. Зъ боку несуть килькохъ великоголовыхъ мурашокъ—се ихня вйськова старшина, що вйскомъ кермує. Нарешти обыдва ворожьи таборы зійшлыся, и почалася кривава баталія. Почалася робота целенамы; б'ються невеличкымы гурточкамы, б'ються и одыгъ на одыгъ. Осъ два юнакы сцепылыся целенамы и хоче одыгъ другого влучыты въ поранене місце кинчыкомъ свого жывота.

— Нащо?—спытавъ Василь.

— А бачте, кожна мурашка кинчыкомъ жывота пускає такой ядъ, що зветься мурашыною кыслотою. Скоро крапелька сеп кыслоты впаде на поранене місце, то не жытыме вже покалеченый, згыне.

Скризь навкругы мурашныка бійка! Осъ килька рудыхъ робочыхъ мурашокъ виймалы одну величезну чорну мурашку и немилосердно тырмосують ии. Нарешти одна зъ рудыхъ выбрала слушну годину, прыгнула ий на спыну и видгрызла целенамы велику голову: загынувъ великоголовый воякъ! А били надвирнихъ дирочокъ кривавый бій кыпыть: руди сыжкуются въ середynu влизты, а чорни не пускають ихъ. Нарешти вартовыхъ вбыто, и пере-

можци безъ ладу, купамы вбигають въ середи́ну, ханають дитей, лялечокъ, йни́ку и все се несуть до свого мурашны́ка. А зверху тымъ часомъ ще баталія не втыхае, та выдко, чорни знесылилы вже, подаються. Нарешти руди одолылы и хутенько вертаються до дому, несучы въ щелепахъ здобычъ: чорныхъ невилыныкывъ, ихнихъ дштей, лялечкы, зерно, навить мертвыхъ чорныхъ мурашокъ, щобъ на радощахъ поласуваты нымы. Сумно дывытыся на сю картину руины та смерты! Зруйноване гнздо, роскыдани лялечкы, розсыпане зерно, и місце, де бій бувъ, трупомъ вкрыте, поодрывани головы, ногы, щелепы; мижъ нымы бигае кылька рудыхъ и чорныхъ мурашокъ: воны берутъ пораненыхъ та покалчченыхъ и несуть ихъ въ мурашны́къ, звычайно коженъ у свій, и тамечкы имъ заномогу дають. Така то мурашына війна!

Х.

— Въ мурашыному війську въ походи можна налычыты кылька тысячъ войкывъ. Ідуть воны швыдкою бойовою ходою, що хвылыны проходячы зъ аршынь або й зо два. Та не такъ швыдко військо назадъ вертається зъ походу зъ великою здобыччю, зъ вагою. Инколы лучается, що мурашкы вертаються зъ походу, здобувшы не славы и здобычи, а сорому. Бувае се тоди, якъ ворожый мурашны́къ дуже далеко и військо не въ сыли достатыся до його, або колы ворогъ дужый и добре військо має. Тоди мурашкы вер-

таються до дому, бачучы, що нічого не вдіють. Мурашынн війны тягнуться інколы досыть довго: килька днівъ, а то навить и тыжнивъ (одынъ ученый бачывъ мурашыну війну, що ажъ 46 днівъ безъ перестанку тяглася); другимъ разомъ досыть двоухъ-трёухъ кривавыхъ боивъ, и за якихъ-небудь днѣ годыны выдко вѣе, хто кого одолывъ.

Дуже цікаво воює *кривава мурашка* (така порода йсть). Звычайно військо сыхъ мурашокъ розбивається на килька загонивъ. Міжъ сымъ законами бигають гниці та шныгы, даючы знаты кожному окремому загону, що треба робыты, куды прямувати, кого доганяты и т. и. Доставшысь до ворожого табору, невеличкый загинъ не звязується на ворога напасты, а тилько добре роздывляється ворожий станъ и чекає на підмогу. Отъ и підмога прыйшла: килька невеличкыхъ загонивъ до купы зійшыся, и почынається справжня облога ворожого табору. Стануть кривави мурашки навкругы ворога, мовъ перетнемъ його оточать, а тоди й рушають разомъ зъ усихъ бокивъ и надходять все близьче та близьче до табору. Нарешти дійшы до дирочокъ, кризь яки въ середину табора вскочыты можна, и заразъ ихъ забирають въ свои руки и ставлять варту. Ти, що въ таборѣ булы, бачучы, що погана справа, хапають свои лялечкы та павтьокы, але кривави мурашки на дирочкахъ стоять, шляхъ имъ заступають та або лялечкы у нихъ выдырають, або зновъ до табору заганыють. Коли жъ мурашка выбигає зъ табору

безъ лялечкы, порожиномъ, то їи не зупыняють. Черезъ кылька часу вси мурашкы выходять зъ мурашныка, лышаючы на поталу ворогамъ свои лялечкы. А сымъ того лыпгъ и треба! Воны хутенько бижать въ середыну, знаючы, що нїкого вже боятыся, берутъ лялечкы и несуть ихъ до дому.

Чорни мурашкы, колы ихъ забраю на вїйни, стають невилыныкамы рудыхъ и повынии робыты на своихъ панивъ; такымы самымы невилыныкамы стануть и ти мурашкы, що мають буты зъ лялечокъ, набраныхъ въ мурашныку чорныхъ. Не по всехъ мурашныкахъ невилыныкамъ жыветься однаково. Инколы воны справляють таку саму роботу, якъ и мурашкы-робитныци: бувають за нянокъ, мамокъ, майстривъ, стрильцивъ и таке инше. А другимъ разомъ ихни паны зовсѣмъ не пускають ихъ зъ мурашныка и прымушуютъ въ середыни працюваты: се вже справжни слугы, що тилько їи знають своихъ панивъ та ихнихъ дитей. Колы лучається покыдаты старый мурашныкъ и перебиратыся на жыття въ новый, то невилыныкивъ переносять, боячыся, мабуть, щобъ воны не втекли въ свїй ридный мурашныкъ.

Сымъ невилыныкамъ ще добре жыты. А отъ по мурашныкахъ, де паны зовсѣмъ занехаялы роботу, невилыныкамъ жыветься дуже погано. Робочыхъ мурашокъ по такихъ мурашныкахъ вы їи не впизнаете,—страхъ якъ воны тамъ розпаскудылыся та розледачили. Воны тилько їи знають одну вїйну, щобъ роздобуты новыхъ невилыныкивъ, а то, мовлявъ, и за холодну воду не бе-

руться. Дуже смішні події з їх життя розказують. Сі ледари, кажуть, не тільки не будують собі мурашника, не шукають їжки та не дбають про дітей, але й самі їсти розучуються. Тимъ то все се повинні справляти невільники. Разъ одиць учений, аби довідатися, що буде зъ сымы рознещенымы ледарямы, колы не стане у ныхъ челяди, одибравъ усьохъ невільниківъ. Згодомъ винъ побачивъ, що багато зъ мурашокъ-панивъ зъ голоду вмерло, а решта—дуже схудла и сильно зрадила, колы учений имъ вернувъ знову челядь, що заразыъ взялася облызуваты та годуваты ихъ. Таки ледачи паны й лазыты часомъ одучуються, тимъ то невільники переносять ихъ, колы доводиться рідну оселю кыдаты та на новосилля перебираться.

Въ мурашокъ, що самі нічого не роблять та у всьому на невільниківъ покладаються, и щелепы таки, що тільки й родни на те, аби ворогові голову одтяты, а їсти нмы, — отъ хочъ бы, напрыкладъ, шматочокъ сахару одкусыты,—неможна. Повыненъ прислужныкъ прыіты та покласты такому панови їижу въ ротъ, а той тільки проковтне їи и, проковтнувши, знову роззявляє шыроку пащеку, показуючы сымъ, що ще їсти хоче. Колы прислужныкъ забарыться, не швидко страву дасть, то панъ заразыъ бижить до його и починая шарпаты за ногу. Прислужныкъ заразыъ зрозуміе, чого видъ його треба панови и задовольняе його.

Одубонъ (учений, що їздивъ скризъ по

свитахъ та стежывъ за жыттямъ усякихъ тваривъ) бачывъ въ Бразылїи (въ Цивденній Америкы) мурашокъ, що берутъ до послугъ соби рослынныхъ блощыцъ. Си блощыци потрібны имъ на те, щобъ переносыты вагу. Ідучы въ лїсѣ по лыстя, си мурашкы выгоняють блощыцъ зъ мурашныка, ставлять ихъ по дви рядкомъ и женуть, куды треба; а колы яка зъ нихъ зледаче и не схоче йты, то мурашкы їи або штовхають головою або жъ кусають. Блощыци, прыйшовшы туды куды ихъ гналы, берутъ лыстя и вертаються до дому. Зъ бокувъ сього гуртка блощыцъ бижать мурашкы погоньчи. Колы роботу скинчать, блощыцъ заразы въ мурашныкъ заганяють, де їи годують ихъ, та не дуже добре.

— Роскажу я вамъ, — казавъ дали Павло, — ще одынъ випадокъ зъ жыття мурашокъ, що свидчыть, яки воны розумни створиння. Ось що оповидае одынъ ученый. Фогтъ. „Въ вышныку у моего прыателя мурашкы стали вышны йисты. Щобъ одучыты ихъ видъ сього, винъ на стовбури вышны вымалювавъ загаромъ зъ люльки поясъ, завшыршкы зъ вершокъ. Мурашкы, що лизлы велыкымы гуртамы на дерево, якъ досяглы до сеп лепкои та смердючої смугы, повернулы назадъ. А ти, що булы на дереви въ той часъ, якъ прыатель мій обмазувавъ стовбура, злазячы до долу, не зваяжылыся перелизты черезъ сю смердючу пляму и, вернувшысь назадъ на гылякы, звидтиля падалы на землю. И такимъ робомъ швыдко їи ѓднои неможна було на дереви

вглядиты. Мынуло килька часу, и знову сыла мурашокъ на вышню ползла, несучы въ щелепахъ по шматочку земли. Воны обережно стали класты на намазане загаромъ зъ люльки місце си грудочки земли, помы не зробылы соби мостка; потимъ потурбовалыся, щобъ мистокъ сей шыршенькымъ та мицнымъ бувъ. А якъ мистъ черезъ усю смугу готовый бувъ, мурашкамъ вже нищо не заважало на вышню лизты, и справди незабаромъ вси гылякы вскрыла велыка сыла маленькихъ грабняжыкнвъ“.

Ото яке — мале, а розумне! — скрыкнувъ Василь.

— Та на жалъ, не завше розумне,—одповивъ Павло.—Багато бачылы выпадкнвъ въ жытти мурашокъ, де мурашыного розуму й на крыхотку не выдко було. Однѣгъ ученый англіецъ, Джонъ Леббокъ, повисывъ разъ такъ якъ на чверть вершка надъ мурашынымъ шклянку зъ медомъ и, щобъ мурашкы могли поласуваты сымъ медомъ, зробывъ винъ зъ наперу стежку, завдовжкы зъ пивтора сажин, зъ мурашынка до шклянкы. Мынуло 5 або 6 хвылынъ, и по сій стежци стали бигаты мурашкы по медъ. Тоди Леббокъ взявъ та й насыпавъ зъ земли мижъ шклянкою и мурашынымъ невеличкого горбыка такъ, що досыть було вылизты на його, щобъ заразы и въ шклянци опытыся. Мурашкы хутко зрозумилы, до чого се йдється, покынулы довгый папиряный шляхъ и почалы ходыты по медъ вже короччою дорогою. Та Леббокъ згорнувъ зъ вершечку трохи земли,

такъ що горбокъ вже не досягавъ до шклянки зъ медомъ. Мурашки, примитившы се, не знали, що имъ початы. Дали ти, що въ шклянці були, стали знову вертатися до дому по папери, и жадній зъ нихъ на думку не спало взяты та й цыбнуты до долу, а видъ шклянки до вершечка земляного горбыка не було й чверти вершка. Та й ти мурашки, що по медъ лизлы, выбигшы на горбокъ, покрутылись-повертылись та й подались до шклянки по папери. И одній въ голову не прыйшло ще трошечки земли прысыпаты та ходыты по медъ коротшымъ шляхомъ.

— А що роблять мурашки зъ своимы мерцямы? — спытавъ Василь.

— Мерцивъ своихъ, — одказавъ Павло, — мурашки выносятъ геть зъ мурашныка и кыдають ихъ, якъ пайдали одъ дому. Багато разивъ доводилося бачыты, що воны ихъ въ води топлятъ, а то навить и ховають. Одного разу били мурашныка було вбыто килька мурашокъ — войкивъ. Незабаромъ до покійныкивъ набигалося дуже багато мурашокъ. Воны почалы радытыся мижъ собою, а дали кожныхъ двы мурашки взяли по одному мерцеву и, ставшы довгою лавою, рушылы впередъ. За ними йшло штукъ зъ двисти мурашокъ. Все воны, зъ покійныкамы на переди, прямувалы до пискуватого берега. Прышовшы на беригъ, зупынылыся, покійныкивъ склалы доли и почалы копаты ямы. Выкопавшы ямы, поклалы въ нихъ покійныкивъ и загорнулы землею. Писля сього вси вернулыся назадъ до мурашныка.

XI.

Бачъ! Правду сказавъ Васыль, що мале та розумне, мовывъ Марко.

Що правда, то правда,—одказавъ Семенъ:—знае якъ повернутися и вдома, и по-за домою... Хазяйновыта комаха!

— Нихто бѣ и подуматы не мигъ,—мовывъ Павло, щобъ та сама манисенька мурашка, що скризь навкругы насѣ бигае, умила такъ добре жыты, ажъ покы багато ученыхъ людей не стали до ныхъ прыглядатыся та стежыты за ными. А стали си люде всякихъ способивъ вжываты, щобъ узнаты усею правду про мурашѣне жыття, то й довидалися про усе те, що я вамъ оповидавъ отутъ. Та далеко не все я вамъ розказавъ. Багато бѣ треба часу, абы пересказаты геть усе, про що учени люде дизналися, стежучы за мурашкамы, та й другимъ переказалы.

Переказавъ П. Е.

Дозволено цензурою. Сиб., 13 апрѣля 1905 г.